

RANOSREDNJOVJEKOVNO GROBLJE NA POLOŽAJU LIVADE U KONJSKOM POLJU

Mr. sc. Maja Petrinec, viši kustos
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR-21000 Split, S. Gunjače b.b.
maja.petrinec@st.t-com.hr

UDK: 904: 726.8 (497.5 Konjsko)
904: 739.8 (497.5 Konjsko)
izvorni znanstveni rad
primljeno: 1. 12. 2005.
prihvaćeno: 15. 12. 2005.

Donose se rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnoga groblja na položaju Livade u Konjskom polju, te katalog grobova i grobnih nalaza. Opširnije se razmatra problem ukapanja pod zemljanim humcima, a detaljnom arheološkom analizom svakog pojedinog predmeta nastoji se utvrditi precizna datacija groblja.

Ključne riječi: Konjsko, tumul, rani srednji vijek, groblje na redove, nakit.

Prigodom istraživanja prapovijesnog tumula na položaju Livade u Konjskom polju otkriveno je 27 ranosrednjovjekovnih grobova s ukupno 32 sahranjena pokojnika.¹ Grobovi su bili ukopani u dno tumula i poslagani u pravilnim redovima, a samo ih je nekoliko smješteno izvan tumula u pravcu jugozapada. Među potonjima tri (grobovi 28, 29, 30) imaju grubu kamenu arhitekturu načinjenu od neobrađenih kamenih blokova s nepravilnim kamenim pločama kao pokrovom. Ostali su ukopani u običnu zemlju i samo rijetko obrubljeni manjim kamenjem. Svi su bili orijentirani u pravcu zapad-istok.

Većinom se sahranjivao po jedan pokojnik, a u četiri slučaja zabilježeni su istovremeni ukopi dva ili tri pokojnika, i to isključivo djece s odraslom osobom (grobovi 1-3, 8, 12-13, 15-16). Svi pokojnici za koje je to bilo moguće utvrditi, imali su ruke ispružene niz tijelo.

Jedanaest grobova sadržavalo je nalaze, pretežito nakit, a u dva slučaja registrirani su željezni nožići. Premda naizgled skromno, groblje na Livadama u Konjskom polju pokazuje se iznimno značajnim pri pokušaju preciznijega vremenskog opredjeljivanja ne samo pojedinih grobnih nalaza nego i srodnih groblja na našem području.

Katalog

GROB 1-3

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kosturne ostatke odrasle osobe (1) i dvoje djece (2-3). Kosturi 1 i 2 imali su ruke ispružene niz tijelo, a od kostura 3 sačuvana je samo lubanja.

Nalaza nije bilo.

GROB 4

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kostur jedne odrasle osobe s rukama ispruženim niz tijelo. Ispod lubanje otkrivene su dvije naušnice (T. I, 4a-b), a na lijevoj ruci pokojnika tri prstena (T. I, 4c-e).

¹ Arheološko iskopavanje obavljeno je u sklopu zaštitnih istraživanja, koja su zajednički proveli Uprava za zaštitu kulturne baštine (Konzervatorski odjel Split) i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika na splitskoj dionici autoceste Split-Zagreb. Iskopavanjem je rukovodio D. Periša, a kasnije mu se pridružila autorica ovog teksta. U istraživanjima su sudjelovali M. Tomasović i M. Lozo, te studentice arheologije A. Odža, I. Tadinac i V. Perković.

4a-b. Par brončanih posrebranih naušnica s lijevanim grozdolikim ukrasom prilemljenim na kariku. Na bočnim stranama karika, koje su se pričvršćivale pomoću kvačice i S-petlje, nalaze se koljenca od ovijene filigranske žice. Dim. a. 1,5 x 3 cm, grozdoliki ukras 2,5 cm; b. 1,9 x 3,4 cm, grozdoliki ukras 2,5 cm.

4c. Brončani prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva s prednjim proširenjem u obliku dvostrukog romba i urezanim ukrasom koncentričnih kružnica. Pr. 2 cm.

4d. Brončani prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva s prednjim rombičnim proširenjem ukrašenim kružnicama s točkom u sredini, međusobno povezanim tremoliranim linijama. Pr. 2,2 cm.

4e. Brončani, uzdužno kanelirani prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Pr. 1,8 cm.

GROB 5

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Od pokojnika je djelomično sačuvana lubanja i dio kostiju prsnog koša.

Nalaza nije bilo.

GROB 6

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kostur jednog odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 7

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Kostur sahranjenog djeteta veoma je slabo sačuvan. Na predjelu vrata i prsnog koša otkrivene perle staklene paste, koje su bile dio ogrlice (T. I, 7a).

7a. Ogrlica sastavljena od 27 perli od kojih je 21 sitna i 6 višečlanih. Među sitnim perlama 15 ih je bijele, 3 smeđe, 2 zelene i 1 žute boje. 4 su višečlane perle žute, 1 zelene i 1 plave boje.

GROB 8

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Uz desnu bedrenu kost dobro očuvanog kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo otkriveni su ostaci dječjeg kostura.

Nalaza nije bilo.

GROB 9

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke oštećenog dječjeg kostura s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 10

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kosturne ostatke jednog odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo. Uz desnu bedrenu kost pokojnika otkriven je željezni nožić (T. I, 10a).

10a. Željezni nožić povijenog sječiva i ravnog hrpta s ostatkom šiljka za nasad drvenog drška. Duž. 10 cm, šir. 0,4-1,2 cm.

GROB 11

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kosturne ostatke jednog odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo. Na predjelu potkoljениčnih kostiju lijeve noge otkriveni su ostaci veoma oštećenog željeznog noža (T. I, 11a)

11a. Željezni nož blago povijenog sječiva i ravnog hrpta. Znatno oštećen. Duž. oko 20 cm, šir. 0,8-1,9 cm.

GROB 12-13

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Na predjelu desne strane prsnog koša kostura odraslog pokojnika otkriven je kostur djeteta. Oba su imala ruke ispružene niz tijelo. Ispod lubanje i na predjelu vrata odraslog kostura otkrivena su zrna staklene paste, koja su vjerojatno bila dio ogrlice (T. II, 13a). Zrna staklene paste otkrivena su i na predjelu vrata i prsnog koša dječjeg kostura, koji je također imao ogrlicu (T. II, 12a). Okolnosti otkrića pojedinih perli *in situ* uz oba kostura jasno ukazuju da se radi o dvije zasebne ogrlice.

12a. Ogrlica sastavljena od 45 nanizanih perli staklene paste, od kojih su 24 sitne i 21 višočlana perla. Među sitnim perlama 13 ih je zelene, 3 modre s bijelim paralelnim linijama, 2 žute, 2 bijele, 1 crne, 1 plave te 1 smeđe boje, a jedna je načinjena od prozirnog stakla. Među višočlanim perlama 11 ih je žute, 5 smeđe, 2 su zelene i jedna je modre boje, dok su 2 načinjene od prozirnog stakla.

13b. Ogrlica sastavljena od 41 nanizane perle staklene paste od kojih su 22 sitne i 19 višočlanih perli. Među sitnim perlama 13 ih je zelene, 3 plave, 2 smeđe, 1 crne i 1 žute boje, dok su 2 perle sedefaste boje prevučene srebrnom folijom. Među višočlanim perlama 7 ih je žute, 2 zelene i 1 plave boje. 8 je višočlanih perli sedefaste boje bilo prevučeno srebrnom folijom, koja se na njima sačuvala u tragovima, a 2 su bile načinjene od prozirnog stakla.

GROB 14

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 15-16

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je veoma oštećene ostatke dvaju dječjih kostura. Uz neznatne ostatke lubanje kostura 15 otkriven je par naušnica (T. II, 15a-b).

15a-b. Par brončanih naušnica s lijevanim grozdolikim ukrasom nataknutim na žičanu kariku. Pričvršćivale su se pomoću kvačice i prema van izvijene petlje. Dim. a. 2,2 x 4,9 cm, grozdoliki ukras 2,6 cm; b. 2,2 x 4 cm, grozdoliki ukras 2,4 cm.

GROB 17

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je kostur odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo. Uz lubanju pokojnika otkriven je par naušnica (T. III, 17a-b), a na prstima lijeve ruke 2 prstena (T. III, 17c-d).

17a-b. Par brončanih naušnica s lijevanim grozdolikim ukrasom nataknutim na žičanu kariku. Na bočnim stranama karika djelomično su sačuvana koljenca načinjena od ovijene žice. Naušnice su se pričvršćivale pomoću kvačice i prema van izvijene petlje. Dim. a. 1,6 x 2,3 cm, grozdoliki ukras 1,9 cm; b. 2 x 3,5 cm, grozdoliki ukras 1,8 cm.

17c. Brončani prsten trokutasta presjeka preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Pr. 2 cm.

17d. Brončani prsten vrpčasta presjeka preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Pr. 1,9 cm.

GROB 18

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 19

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke dječjeg kostura s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 20

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 21

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 22

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 23

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 24

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je veoma loše sačuvan kostur odraslog pokojnika. Desna ruka ispružena je niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 25

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo.

Nalaza nije bilo.

GROB 26

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke slabo sačuvanog kostura. Ispod lubanje je otkrivena naušnica (T. III, 26a).

26a. Srebrna naušnica s okomito postavljenom ovalnom jagodom ukrašenom uzdužnim dvostrukim nitima od nabrane filigranske žice i krupnim granulama u dnu i na vrhu. Na bočnoj strani karike sačuvano je koljence od ovijene filigranske žice, a središnji ukras fiksiran je ovijenom žicom. Naušnica se pričvršćivala pomoću kvačice, koja se udijevala u omčicu. Dim. 2 x 4,9 cm.

GROB 27

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo. Uz lubanju su otkrivene dvije različite naušnice (T. III, 27a-b), a na predjelu nesačuvane šake pokojnika jedan prsten (T. III, 27c).

27a. Srebrna sljepoočničarka s četiri ovalne jagode Jagoda s donje strane karike većih je dimenzija od ostalih triju. Obje jagode po sredini karike na vrhu su ukrašene krupnom granulom. Sljepoočničarka se pričvršćivala uticanjem karike u jednu od bočnih jagoda. Dim. 3,5 x 6,1 cm.

27b. Srebrna sljepoočničarka s četiri kuglaste jagode jednakih dimenzija, koje su sastavljene od dviju međusobno spojenih šupljih polutki. Obje jagode po sredini karike na vrhu su ukrašene krupnom granulom. Sljepoočničarka se pričvršćivala uticanjem karike u jednu od bočnih jagoda. Dim. 3,2 x 6,1 cm.

27c. Brončani prsten trokutasta presjeka preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Pr. 1,9 cm.

GROB 28

Grobna raka obložena je većim nepravilnim kamenim blokovima. Grob je bio poklopljen velikom nepravilnom kamenom pločom. Sadržavao je ostatke kostura odraslog pokojnika s rukama ispruženim niz tijelo. Unutar rake otkriven je ulomak karike naušnice.

28a. Ulomak brončane žičane karike naušnice. Pr. oko 3,6 cm.

GROB 29

Sačuvan je samo dio kamenih obložnica južnog dijela grobne rake, a kosturnih ostataka nije bilo.

Nalaza nije bilo.

GROB 30

Grobna raka bila je ukopana u običnoj zemlji i pokrivena nepravilnom kamenom pločom. Sačuvano je tek nekoliko kostiju dječjeg kostura.

Nalaza nije bilo.

GROB 31

Grob je ukopan u običnoj zemljanoj raci. Sadržavao je loše očuvane kosturne ostatke odraslog pokojnika.

Nalaza nije bilo.

Značajke groblja

Ukapanje srednjovjekovnih grobova u prapovijesne tumule nije rijetka pojava na području ranosrednjovjekovne Hrvatske. Međutim, dosad su takvi slučajevi registrirani u horizontu grobova s poganskim značajkama pokapanja kao i u kasnom srednjem vijeku, dok groblje u Konjskom polju, kao što ćemo vidjeti, ne pripada ni jednom od tih razdoblja.

Ukapanje u tumulima opširnije je razmatrao J. Belošević nastojeći odgovoriti na pitanje može li se ta pojava na našem području povezati sa široko rasprostranjenim običajem podizanja zemljanih humaka nad grobovima, registriranim kod mnogih slavenskih naroda tijekom srednjega vijeka.² Premda dosadašnji rezultati istraživanja ne pružaju dovoljno podataka za određenije zaključke, Belošević je ustvrdio da se prapovijesni tumuli kao lokacije za groblja vjerojatno odabiru zbog poštivanja starijega kulturnog mjesta, što je općenito raširena pojava ne samo kad je riječ o prapovijesnim nalazištima već i o onima antičkog razdoblja. To, dakako, može vrijediti samo za horizont groblja s poganskim značajkama pokapanja. Najpoznatije nalazište ovog tipa, koje je uz to i sustavno istraženo, jest groblje uz prapovijesni humak na položaju Materiza kod Nina.³

Pretpostavljena srednjovjekovna groblja u prapovijesnim humcima, ali bez podataka o nalazima i bez uže datacije registrirana su još uz humak Straža u Ninskim Stanovima, na prostoru između sela Ljubač i Krneze, te u povljanskom polju na otoku Pagu. Što se tiče groblja Materiza valja zapaziti da su ranosrednjovjekovni grobovi ukopani oko tumula u koji ne zadiru, dok su grobovi kasnijeg srednjeg vijeka ukopani u sam tumul u njegovu vrhu. To je općenito karakteristično za grobove kasnijega srednjeg vijeka otkrivene u prapovijesnim tumulima, poput slučaja na Matijevića greblju u Smrdeljima,⁴ gdje su bili ukopani u površinski sloj. Isto je zabilježeno i na području Bosne, osobito na Glasincu⁵. Slični su nalazi registrirani i na prostoru Cetinske krajine na Milaševoj gomili uz put koji iz Cetine vodi prema Kijevu,⁶ na Balajića gomili u Bajagiću,⁷ seoskom groblju u Gljevu,⁸ Orlovcu (Bisko) iznad kanjona rijeke Cetine,⁹ te na položajima Pisak i Pištet u Budimirima uz današnju cestu Trilj-Imotski¹⁰ kao i na Vrandolcu nedaleko od zaseoka Tokići na Tijarici.¹¹ Pojedinačni nalazi srednjovjekovnog nakita, koji može pripadati nešto starijem razdoblju od potonjih, ali je teško opredjeljiv bez drugih popratnih nalaza, potječu iz prapovijesnih tumula na Rudeču u Uzdolju kod Knina,¹² iz Čaića kod Livna¹³ i s Rudina sjeverno od Milaševa vrela na rijeci Cetini.¹⁴ Posebno zanimljiv slučaj registriran je na Glavčurku u Kašiću gdje je prapovijesni tumul bio obuhvaćen velikim, na žalost uglavnom uništenim grobljem na redove s više od 200 grobova.¹⁵ No i ovdje su ranosrednjovjekovni grobovi većinom smješteni južno od humka, a dio ih se protezao samom njegovom površinom, gdje su preslojili u tumul ranije ukopane kasnoantičke grobove

² Belošević, 1980, str. 70-71

³ Belošević 1973, str. 221-242

⁴ Gunjača 1989, str. 393-395

⁵ Miletić 1959, str. 217-219

⁶ Milošević 1998, str. 74-75

⁷ Milošević 1998, str. 172

⁸ Milošević 1998, str. 179

⁹ Milošević 1998, str. 271

¹⁰ Milošević 1998, str. 274-275

¹¹ Milošević 1998, str. 299

¹² Marun 1900, str. 40-41, sl. 1/12

¹³ Petrinec/Šeparović/Vrdoljak 1999, str. 34, 91

¹⁴ Milošević 1998, str. 80-81

¹⁵ Belošević 1968, str. 221-246

i one iz vremena seobe naroda. Srednjovjekovni grobovi, koji sudeći po nalazima pripadaju približno istom vremenu kao i grobovi u Konjskom polju, ležali su plitko na periferiji humka.

Što se, pak, nalaza na položaju Livade u Konjskom polju tiče, mišljenja smo da je prapovijesni tumul kao mjesto za groblje odabran isključivo zbog činjenice što je riječ o veoma krševitom terenu, koji je uz to dijelom godine poplavljen, pa je stoga teško pronaći pogodno mjesto za ukapanje mrtvih.¹⁶ Način oblikovanja groblja s ukopima u relativno pravilnim redovima, s glavom pokojnika na zapadu i zamjetljivim odstupanjima u orijentaciji, ovisnom o položaju izlaska sunca u određena doba godine, dopuštaju da ovo groblje označimo kao groblje na redove. S obzirom na mali broj grobova pretpostaviti je da se radi o naseobinskom groblju. Takva se groblja na Zapadu pojavljuju u kasnomerovinškom razdoblju i zamjenjuju velika groblja na redove karakteristična za razdoblje velike seobe naroda, a na prostoru Karpatske kotline pojava im datira u prijelaz iz kasnoavarskog u ranokarolinško vrijeme.¹⁷ Pretpostavlja se da im je nastanak uvjetovan razvojem feudalne organizacije i prirodne privrede, te da se na njima ukapaju zajednice povezane čvršćim ili slabijim obiteljskim vezama. Obično imaju 20-30, a najviše 150-200 grobova.

S obzirom da ni u jednome grobu nije bilo priloga koji bi ukazivali na poganske običaje pokapanja, može se zaključiti da se u slučaju Konjskog radi o naseobinskom groblju na redove s kristijaniziranim pokojnicima. Ta vrst grobalja na području ranosrednjovjekovne Hrvatske karakteristična je za razdoblje od otprilike druge trećine 9. do prve polovine 11. stoljeća..

Analiza grobnih nalaza

Naušnice grozdolikog tipa

Tri para naušnica grozdolikog tipa potječu iz tri različita groba (4, 15 i 17). Naušnice iz groba 4 (T. I, 4a-b), načinjene su od posrebrene bronce, a bočne su im strane karike ukrašene koljencima od ovijene žice. Središnji grozdoliki ukras prilemljen je s unutarnje strane karike, koja završava petljom u obliku slova S. Ostala dva para su brončana, pričvršćivala su se pomoću petlje i kvačice, a lijevani grozdoliki ukras nataknut je na žičanu kariku. Par iz groba 17 (T. III, 17a-b), za razliku od naušnica iz groba 15 (T. II, 15a-b), također je na bočnim stranama karike ukrašen koljencima od ovijene žice.

Svim trima parovima naših naušnica najbliže analogije pronalazimo na ranosrednjovjekovnom groblju u Glavicama kraj Sinja, u zaseoku Poljaci na položajima Jojinih (grob 23) i Gluvinih kuća II (grobovi 6, 11 i 21).¹⁸ Srodne su im i naušnice iz groba 4 na Putalju iznad Kaštel Sućurca.¹⁹ Kao dalje paralele mogu se navesti nešto kvalitetnije izrađen par od pozlaćenog srebra iz groba 15 na Ždrijcu u Ninu,²⁰ te par naušnica sa Crkvine u Biskupiji, koje su također grobni nalaz, ali su okolnosti njihova otkrića nepoznate.²¹

Među glavičkim naušnicama nema primjeraka s karikama ukrašenim koljencima, ali se takav ukras javlja na naušnicama sa Ždrijca i iz Biskupije. U glavičkom grobu 11 zastupljena je naušnica koja s obiju strana središnjega grozdolikog ukrasa ima kariku povijenu u petlje, što je slučaj i kod dvaju primjeraka iz putaljskoga groba 4.

Završetak karike u obliku slova S poput naušnica iz našeg groba 4 ima samo par iz ždrijačkog groba 15 dok su se svi ostali navedeni primjerci pričvršćivali pomoću petlje izvijene prema van i kvačice.

S područja ranosrednjovjekovne Hrvatske poznat je još i znatan broj kvalitetnije izrađenih naušnica grozdolikog tipa, načinjenih od plemenitih kovina, i to ukupno njih 25 na 8 nalazišta (Biskupija-Crkvina, Ivoševci, Trilj, Nin-Ždrijac, Kašić-Maklinovo brdo, Grborezi kraj Livna, Dubravice i Skradin).²² Među navedenima 9 ih je pojedinačnih i 8 parova. 15 ih je zlatnih, 3 od pozlaćena srebra i 7 je srebrnih. Sve te naušnice otkrivene su u horizontu grobova s poganskim značajkama pokapanja, vidljivima u prilaganju glinenih posuda, oružja i oruđa. Istom horizontu pripadaju i grob 15 sa Ždrijca, te najvjerojatnije grob s Crkvine u Biskupiji

¹⁶To je ujedno i tumul s najviše zemlje (70 posto) na ovom području.

¹⁷Szőke 1992, str. 44-45

¹⁸Petrinec 2002, str. 216-217, T. VII, 5, T. VIII, 1-2

¹⁹Burić/Čače/Fadić 2001, str. 154-155, T. I, 5-6

²⁰Belošević 1980, T. XLIII, 13-14

²¹Belošević 1980, str. 15-16

²²Belošević 1983-1984, str. 41-51; Buškariol/Mardešić 1986, vit. 2, 1-2

sa srebrnim pozlaćenim naušnicama, koje oblikom središnjega grozdolikog ukrasa podsjećaju na naušnice iz Konjskog. Ova je skupina grozdolikih naušnica u domaćoj arheološkoj literaturi uglavnom datirana u rasponu od zadnjih desetljeća 8. do sredine 9. st. na temelju dvaju nalaza s novcem, i to zlatnim solidom Konstantina V Kopronima (Trilj) i srebrnim denarom Lotara I. (Ždrijac). Primjerci načinjeni tehnikom filigrana i granulacije smatraju se bizantskim izrađevinama, a jednostavnije lijevane naušnice lokalnim proizvodima nastalima po uzoru na te luksuznije primjerke. Iz toga proizlazi da je vrijeme pojavljivanja ovih naušnica razdoblje od kraja 8. do sredine 9. stoljeća, isključivo u okviru globalja nekristijaniziranog stanovništva, nakon čega se ta vrst nakita više ne nosi, budući da ga ne pronalazimo u grobovima kasnijih razdoblja. Ova datacija, međutim, dovedena je u pitanje ponajprije zbog pretpostavke da novac Konstantina V. otkriven u većem broju ranosrednjovjekovnih grobova na području Hrvatske nema datacijsku vrijednost, tj. da se može uzeti samo kao *terminis ante quem non*. Polazište navedenom mišljenju nije bio triljski ženski grob već muški grobovi južno od bazilike na Crkvini u Biskupiji s nalazima karolinškog oružja i konjaničke opreme, na što ćemo se na ovome mjestu opširnije osvrnuti, jer bitno utječe i na vremensko opredjeljivanje grozdolikih naušnica.

Datacija biskupijskih grobova s novcem Konstantina V. u drugu polovinu 8. stoljeća, koju je davno predložio Lj. Karaman,²³ a poslije, u više navrata, detaljnije razradio Z. Vinski, bila je kako u domaćoj tako i u stranoj arheološkoj literaturi donedavno uglavnom prihvaćena.²⁴ Za to je pitanje svakako bitan i rad U. Giesler, koja je na temelju nalaza spomenutog novca u biskupijskim grobovima nastojala pobliže datirati ranokarolinške jezičce sa zoomorfnim završetkom.²⁵ Spomenuti grobovi, naime, sadržavaju isti tip novca, tj. zlatni solid sirakuškoga kova, koji odgovara konstantinopoljskom kovu (tip 2b po C. Morrison) s prikazom Konstantina V. i sina mu i suvladara Lava IV. kao mladića. Na osnovi toga Gieslerova je zaključila da su biskupijski grobovi s tim novcem morali biti ukopani unutar ograničenoga vremenskog razdoblja, u doba emisije novca tipa 2b, odnosno u zadnjih 15 godina vladavine Konstantina V. (760.-775.) ili kratko nakon toga, pa ih vremenski treba opredijeliti u zadnju trećinu 8. stoljeća. U tom smislu ovi grobovi imaju istaknuto značenje pri opredjeljivanju jezičaca sa zoomorfnim završetkom u apsolutnom kronološkom smislu, pa spomenuta autorica čitav horizont srodnih nalaza označava upravo imenom Biskupija-Crkvina. Osim biskupijskih grobova 1, 6 i 7 tu još pripadaju grob s Vukovića mosta u Koljanima kraj Vrlike, dva groba sa Crkvine u Koljanima, grob iz Ostrovice, grob iz Podsuseda kraj Zagreba, te grob 269 s mađarskog nalazišta Zalavár.²⁶ Od pojedinačnih nalaza tu su tri zoomorfna jezičca iz Biskupije i dva iz Nina, te manji jezičci sa završetkom u obliku puceta, gdje se uz veći broj zapadnoeuropskih primjeraka mogu navesti i oni iz Mikulčica u Moravskoj, Gojača u Sloveniji i Požeškog Brestovca.

Posve suprotno mišljenje iznio je J. Werner, smatrajući da bizantski solidi u biskupijskim grobovima nemaju onu datacijsku vrijednost koju im je pridavala dotadašnja literatura.²⁷ Pretpostavio je da se radi o tezauriranom novcu u vlasništvu kneževske obitelji, koji se tijekom čitavog 9. stoljeća prigodno, kao obol, pojavljuje isključivo u plemićkim grobovima, te se stoga može uzeti u obzir isključivo kao grubi *terminus post quem*. Ubrzo potom i Z. Vinski korigirao je svoje ranije mišljenje, te sve biskupijske grobove pomaknuo u razdoblje nakon 800. godine.²⁸ Do sličnog je zaključka došla i V. Delonga.²⁹ Naposljetku i najnovija je literatura prihvatila stav po kojem se novac može smatrati tek pomoćnim sredstvom pri opredjeljivanju biskupijskih grobova, pa su u skladu s time oni vremenski smješteni nakon 800. godine.³⁰

No treba ukazati na dosad nezapažen podatak o nalazu ostruga s jezičcima s zoomorfnim završetkom iz groba 217 u Schortensu, datiranom s više srebrnih franačkih denara u rasponu od 768. do 790. godine, na što je upozorila M. Schulze-Dörrlam upravo u vezi s datacijom biskupijskih grobova, smatrajući neopravdano površnim Wernerovo opredjeljivanje potonjih u prvu polovinu 9. stoljeća.³¹

²³Karaman 1940, str. 24-25

²⁴Vinski 1970A, str. 146-158

²⁵Giesler 1974, str. 521-543

²⁶Giesler 1974, str. 539-541

²⁷Werner 1978-1979, str. 227-237

²⁸Vinski 1981, str. 9-53

²⁹Delonga 1981, str. 201-227

³⁰Milošević 2000, str. 106-139. U posljednje vrijeme znatnu je pozornost nalazima novca Konstantina V. i Lava IV. posvetio T. Šeparović (vidi: Šeparović 2003), gdje su navedena i sva ranija mišljenja, te relevantna literatura koja se bavi ovom problematikom.

³¹Schulze-Dörrlam 1993, str. 564

Za naše je razmatranje u vezi s iznesenim bitno da je u jednom od grobova spomenutoga biskupijskog sloja pronađena i pozlaćena srebrna naušnica grozdolikog tipa,³² kao i to da je grob iz Trilja, s tri para zlatnih grozdolikih naušnica, sadržavao identičan solid Kopronima V. i Lava IV. Stoga bi prihvaćanjem interpretacije U. Giesler bilo moguće na isti način datirati i grozdolike naušnice, odnosno kao donju granicu za pojavu te vrsti nakita u okviru grobalja na redove na području Hrvatske odrediti zadnju trećinu 8. st. To posredno potvrđuje i spomenuti nalaz iz Schortensa.

Višestruku potvrdu toj dataciji pronalazimo u skupini grobova u Dubravicama kod Skradina. Tamošnji grob 34 sadržavao je novac Konstantina V. i Lava IV., a u grobu 37 u neposrednoj blizini otkrivena je srebrna grozdolika naušnica.³³ Od osobitog je, pak, značenja podatak da rezultati dendrokronološke analize uzorka drveta oplate grobne rake susjednog groba 33 također ukazuju na drugu polovinu 8. st.³⁴

Na nalaze grozdolikih naušnica iz Trilja i Biskupije prvi je upozorio Karaman, smatrajući upravo nakit triljskog tipa ženskim pandanom muškim grobovima opremljenim skupocjenim karolinškim oružjem i konjaničkom opremom.³⁵ Začudo, u pregledu nakita karakterističnog za starohrvatska groblja na području između Zrmanje i Cetine D. Jelovina uopće ne spominje taj tip naušnice.³⁶ U domaćoj literaturi najpotpunije ih obrađuje J. Belošević, predlažući dataciju od kraja 8. do sredine 9. stoljeća.³⁷ On opravdano opovrgava nastojanja pojedinih čeških arheologa da naušnice s područja Hrvatske protumače kao proizvod velikomoravskih radionica, premda su one na području te slavenske kneževine najbrojnije, a dio ih je doista tipološki srodan s našima. No velikomoravska kultura poznaje i znatan broj inačica s donjom polovinom karike bogato ukrašenom filigranom i granulacijom, kakve nisu zabilježene među nalazima s naših grobalja. Taj se nakit ponajprije pronalazi na grobljima velikih moravskih kneževskih središta (Staré Mesto, Mikulčice, Breclav-Pohansko), gdje dolazi zajedno s raznim drugim tipovima naušnica karakterističnim isključivo za to područje u doba najvećeg prosperiteta velikomoravske kulture za vladavine Rastislava i Svatopluka.³⁸ Tipovi srodni našim primjercima vremenski se opredjeljuju u drugu polovinu 9. i prvu polovinu 10. stoljeća. Kada bi se u slučaju naših nalaza doista radilo o velikomoravskom importu, to bi bitno utjecalo ne samo na kronološko opredjeljivanje te vrste naušnica već općenito na cjelokupnu kronologiju grobalja na području hrvatske kneževine. Starija češka literatura, osobito B. Dostál, pravdala je takvo tumačenje prije svega činjenicom da su grozdolike naušnice na tom području najbrojnije, dok su nalazi izvan matičnog prostora velikomoravske kulture veoma rijetki, pa su, u skladu s tim, naušnice otkrivene južno od spomenutog područja (Zalavar, Ptuj, Trilj) interpretirane kao trgovačka roba duž jantarskog puta.³⁹ Na sličan način triljski je nalaz u novije vrijeme nastojala opredijeliti P. Korošec, smještajući ga u razdoblje nakon 850. godine.⁴⁰ Pri tom se autorica oslonila ponajprije na određene analogije za prsten, puceta i naušnice s područja Moravske i zapadne Mađarske. Istaknuto značenje dala je grozdolikim naušnicama, kojima su tri četvrtine karike ukrašene pletenim filigranom, poput slučaja kod dvaju triljskih parova. No takve su naušnice općenito veoma rijetke. Na moravskom se području pojavljuju samo na grobljima Staré Město-Na Valách, Mikulčice i Sady-Uherské Hradište. U Starém Mestu dolaze u četiri groba. Paru grozdolikih naušnica iz groba 193/51 karika nije ukrašena pletenim filigranom nego nizovima granula.⁴¹ Grozdolike, pak, naušnice iz groba 200/51 s ukrasom istovjetnim onima iz prethodnoga groba imaju još na vrhu karike umetnuto stakleno zrno.⁴² Isti je slučaj i s primjercima iz grobova 103/50 i 51/50 koji, doduše, imaju kariku ukrašenu pletenim filigranom, ali im je grozd oblikovan od vjenčića granula sa žičanim izdancima, te imaju grozdasti ukras pri vrhu karike s umetnutim zrnom.⁴³ Dva para naušnica s karikom ukrašenom pletenom žicom iz spomenutoga groba 200/51 pripadaju tipu kojem grozdoliki ukras završava šupljim jagodama i

³² Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 219

³³ Gunjača 1987, str. 148-150; Gunjača 1995, str. 159-168; Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 256-257

³⁴ Na podatku zahvaljujem kolegi mr. Željku Krnčeviću iz Muzeja grada Šibenika.

³⁵ Karaman 1940, str. 25-26

³⁶ Jelovina 1976.

³⁷ Belošević 1983-1984.

³⁸ Hruby 1955; Dostál 1966; Kalousek 1971.

³⁹ Dostál 1965, str. 376-384

⁴⁰ Korošec 1995-1996, str. 87-95

⁴¹ Hruby 1955, T. 84, 2-3

⁴² Hruby 1955, T. 82, 1-2

⁴³ Hruby 1955, T. 67, 6; T. 73, 15-16

kakav uopće nije poznat među nakitom starohrvatskoga kulturnog kruga.⁴⁴ Naušnice iz Uherskeg Hradišta s "bodljikavim" grozdom formiranim od krupnih i sitnih granula tipičnim za znatan broj grozdolikih naušnica s velikomoravskih grobalja u potpunosti se razlikuju od grozdolikih naušnica našeg područja.⁴⁵ Ovdje svakako treba spomenuti da je u grobu 71 u Zalaváru (Mosaburg), središtu kratkotrajne panonske kneževine Pribine i Kocelja, također pronađen par grozdolikih naušnica sa 3/4 karike ukrašene pletenim filigranom (potonje su najbližnje triljskim naušnicama), koje su također proglašene moravskim importom.⁴⁶ Iz navedenih je primjera, međutim, posve razvidno da su na ovaj način ukrašene grozdolike naušnice podjednako rijedak nalaz u sve tri slavenske kneževine. Njihova međusobna srodnost, s obzirom na ukrašavanje 3/4 karike, prije je rezultat činjenice da nakit slavenskih kneževina ima zajedničku podlogu u kasnoantičkom, odnosno bizantskom zlatarstvu.⁴⁷ Stoga je pojavu sličnoga nakita na navednim slavenskim područjima uvjerljivije tumačiti povijesno dokazanim vezama i odnosima svakog od njih pojedinačno s Bizantskim Carstvom negoli međusobnim utjecajima.

Kada je riječ o nalazima grozdolikih naušnica južno od područja Moravske treba ukazati i na to da se, zahvaljujući novijim arheološkim istraživanjima, situacija bitno promijenila te da je broj otkrivenih primjeraka danas znatno veći. To se ponajprije odnosi na prostor zapadne Mađarske. Uz ranije poznate nalaze iz Sopronköhide,⁴⁸ grozdolike naušnice otkrivene su i na grobljima Letenye i Alsórajk-határitábla,⁴⁹ a osobito su brojne na širem području već spominjanog Zalavára na nalazištima Zalavár-Récéskút, Zalasabar-Borjúállás sziget, Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta i Garabonc-Ófalu.⁵⁰ U većini slučajeva radi se o jednostavnim grobljima na redove sličnim onima u Hrvatskoj, koja još sadržavaju priloge i svakako većim dijelom pripadaju prvoj polovini 9. st.

Ne može se zaobići ni skupina nalaza, doduše nepoznatih okolnosti otkrića, iz Požeškog Brestovca, gdje uz pojasne okove i jezičce tipa Blatnica pronalazimo grozdoliku naušnicu i ranokarolinški jezičac sa završetkom u obliku puceta što jasno ukazuje na razdoblje prijelaza 8. u 9. st.⁵¹

Naposljetku, u Moravskoj i Slovačkoj, pa i južnije od toga prostora (Turnišče kod Ptuja, Köttlach) registriran je i znatan broj brončanih, katkad pozlaćenih grozdolikih naušnica slabije kakvoće izrade, koje se u okviru kronologije načinjene za naznačeni prostor smatraju starijima od spominjanih luksuznih primjeraka.⁵² Datiraju se u prijelaz 8. u 9. stoljeće i u prvu polovicu 9. stoljeća. Takve naušnice ne pojavljuju se na našem području, a pripadaju horizontu grobova koji vremenski odgovara upravo našim grobljima s nalazima gore navedenih luksuznih grozdolikih naušnica, odnosno horizontu grobova s poganskim značajkama pokapanja. Već sama ta činjenica dodatno potvrđuje dataciju od kraja 8. do sredine 9. stoljeća, nakon čega, kao posljedica širenja kršćanstva na šire slojeve stanovništva, postupno iščezavaju običaji prilaganja. U horizontu grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja, koji se na području Hrvatske neposredno nastavlja na prethodni, među nakitom više ne pronalazimo naušnice grozdolikog tipa s iznimkom brončanih naušnica s Putalja i iz Glavica, kao i naših nalaza iz Konjskog. Spomenimo na kraju da su grozdolike naušnice registrirane na širem slavenskom prostoru od onog koji obuhvaćaju hrvatska i moravska kneževina.

Pojavljaju se na teritoriju današnje Rumunjske, i to osobito u južnoj Vlaškoj, gdje su registrirane na nalazištima Izvorul, Sultana, Chirnogi i Obrisia Noua u okviru grobalja s poganskim značajkama pokapanja datiranih sukladno našima.⁵³ Slični primjerci zabilježeni u Bugarskoj (Topola, Kragujevo, Vulčitrn, Pliska) pojavljuju se pak u okviru kristijaniziranih grobalja.⁵⁴ S tog je područja već odavna u literaturi poznat nalaz zlatnih grozdolikih naušnica iz sofijске ostave gdje su otkrivene zajedno s bizantskim novcem 11. st.⁵⁵

⁴⁴ Hruby 1955, T. 82, 3-6

⁴⁵ Le Grande Moravie 1964, T. XVI

⁴⁶ Dostál 1965, str. 383, sl. 2, 16

⁴⁷ Pri tome je, u ovom slučaju, posve nevažno jesu li spomenuti primjerci "bizantski import" ili su nastali na području gdje su pronađeni jer vrhunska zlatarska tehnika podrazumijeva obrtnika obučenog u okviru tradicije bizantskog zlatarstva.

⁴⁸ Török 1973, str. 61; T. 17, 12; T. 18, 5-6, 8-9; T. 22, 8-9

⁴⁹ Szöke 1996, str. 96-98, T. 30, 2-5; T. 41, 2-3

⁵⁰ Szöke 1992, str. 124-129 gdje je navedena i sva literatura.

⁵¹ Hampel 1905, str. 187-188, T. 320; Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 98

⁵² Korošec/Korošec 1953, str. 200, sl. 9, 4-5; T. XX, sl. 32, T. XXII, sl. 37; Korošec 1994, str. 73, sl. 6

⁵³ Grigorov 1999, str. 23-27

⁵⁴ Važarova 1976.

⁵⁵ Niederle 1931, str. 139, sl. 51

Na području Srbije i Makedonije primjerci ove vrste nakita iznimno su rijetki.⁵⁶ Mogu se navesti tek dva para načinjena od srebra iz ostave u Velikom Gradištu kraj Požarevca,⁵⁷ te jedan par s nalazišta Gradište-Debrešte kraj Prilepa,⁵⁸ u oba slučaja vremenski opredijeljeni u kraj 9. stoljeća.

Grozdolike naušnice registrirane su i u novcem datiranim tzv. srebrnim ostavama u Poljskoj. No riječ je o kasnijim inačicama ukrašenima sa po dva koljenca na svakoj bočnoj strani karike. Jedini primjerak koji ima određene analogije na našem području ujedno je i najstariji među potonjima, a potječe iz ostave Czechov kraj Lublina datirane nakon 882./883. godine.⁵⁹

Iz navedenih analogija proizlazi da je vrijeme najintenzivnije uporabe ovog tipa naušnica 9. stoljeće, te da im je najstarija pojava u okviru slavenskih srednjovjekovnih grobalja zabilježena upravo na našem području.

Što se grozdolikih naušnica iz Konjskog tiče, može se zaključiti da se radi o inačici kojoj je, s obzirom na dosadašnje nalaze (Glavice, Putalj), pojava ograničena na uže područje splitskoga zaleđa. Te naušnice predstavljaju zadnji izdanak tradicije nošenja grozdolikih naušnica karakterističnih za raniji poganski obilježen horizont grobova, a oblikom se oslanjaju na slične lijevane grozdolike naušnice luksuznije izrade, poput primjeraka iz Biskupije i Ždrijca. Budući da su registrirane isključivo u grobovima kristijaniziranih pokojnika, treba ih vremenski opredijeliti u drugu trećinu, tj. oko sredine 9. stoljeća.

Sljepoočničarke s četiri jagode

U grobu 27 otkrivene su dvije međusobno različite srebrne četverojagodne sljepoočničarke. Premda u osnovi pripadaju tipu četverojagodnih sljepoočničarki, koje su karakteristične za područje hrvatske kneževine, nemaju pravih analogija među drugim srodnim nalazima naznačenog prostora.

Sljepoočničarka na T. III, 27b ima četiri jednako velike neukrašene jagode izrazito kuglastog oblika, što nije slučaj ni kod jednog drugog primjerka ove vrste nakita. Njezina je karika u donjoj polovini ukrašena nabranom filigranskom žicom sukladno većini dosad poznatih četverojagodnih sljepoočničarki. No s obzirom na dimenzije ona je znatno manja od ostalih naušnica ovoga tipa. To vrijedi i za četverojagodnu sljepoočničarku na T. III, 27a. Kod ove su, pak, jagode ovalnoga oblika kao i kod većine četverojagodnih sljepoočničarki, ali one smještene na bočnim stranama karike, kao i jagoda s unutarnje strane karike, znatno su manjih dimenzija od četvrte jagode, postavljene s vanjske strane karike, što je prvi takav slučaj među sljepoočničarkama četverojagodnog tipa na području Hrvatske.

Sljepoočničarke s četiri jagode, u najvećem broju slučajeva načinjene od srebra, vodeći su tip među četverojagodnim naušnicama na području Hrvatske. Dosad su otkrivene u Žminju u Istri (grobovi 61, 151, 187, 210),⁶⁰ na Strančama u Vinodolu (grobovi 56, 66, 81, 120),⁶¹ na Crkvini u Galovcu (grob 114),⁶² na Vrbici u Piramatovcima (grob 100)⁶³ kao i na položaju vrt Ive Šakića u istom selu (1 par),⁶⁴ zatim na Kosi u Vrpolju kraj Šibenika (grob 112),⁶⁵ uz Sv. Lovru u Šibenskom Donjem polju (1 par),⁶⁶ te u jednom grobu na Majdanu u Solinu.⁶⁷ Primjerci za koje nisu poznate okolnosti otkrića potječu iz Biograda (1 par s položaja Malenica, 2 para s nepoznatih položaja),⁶⁸ Vrane (položaj Vrbica),⁶⁹ s Ležajica Glavice u Đevrskama (2 para),⁷⁰ iz Grabovaca-Kurjaci (1 par),⁷¹ sa Crkvine u Biskupiji (1 par i 3 pojedinačna primjerka),⁷² Bribirske Glavice

⁵⁶ To se, dakako, ne odnosi na nalaze grozdolikih naušnica drugačijih inačica iz razdoblja kasnijeg srednjeg vijeka. Vidi: Ercegović-Pavlović 1967, str. 83-89

⁵⁷ Minić/Tomić 1972, str. 125-129, T. I, sl. 1-2

⁵⁸ Maneva 1992, str. 51-52, T. 15, 67/5, 67/2

⁵⁹ Dekówna 1980, str. 145, 148, sl. 1,1

⁶⁰ Marušić 1987, str. 80-81, T. II, 61, T. IX, 151, T. XII, 187, T. XVI, 210-1

⁶¹ Cetinić 1998, str. 67-68, T. 33, 1-2, T. 36, 5-6, T. 40, 1-2, T. 51, 2-3

⁶² Belošević 1989-1990, str. 237, T. XVII

⁶³ Naušnice nisu publicirane. Na podatku zahvaljujem kolegi mr. Ž. Krnčeviću iz Muzeja grada Šibenika.

⁶⁴ Krnčević 2001, str. 285

⁶⁵ Gunjača 1980, str. 121-131

⁶⁶ Naušnice nisu publicirane. Na podatku zahvaljujem kolegi mr. Ž. Krnčeviću iz Muzeja grada Šibenika.

⁶⁷ Karaman 1930-1934, str. 74, T. XVII

⁶⁸ Belošević 1987, str. 147, sl. 7-8, str. 149, sl. 9-10, str. 150, sl. 11-12, T. XLVI, 1-4

⁶⁹ Jelovina 1976, str. 102

⁷⁰ Oba para su neobjavljena, a čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (inv. br. 339-340; 2250-2251).

⁷¹ Krnčević 2001, str. 285

⁷² Jelovina 1976, T. XXII, 3-6. Jedna naušnica nije publicirana, a čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika pod brojem

(2 primjerka)⁷³ i Crkvine u Koljanima (1 primjerak).⁷⁴ Kao nalaz iz razorenih grobova registrirane su u Gatima kraj Omiša (2 primjerka)⁷⁵ i na Mogorjelu kraj Čapljine (1 par).⁷⁶ Još tri primjerka s nepoznatih nalazišta čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.⁷⁷ U grobu 257 na Begovači u Biljanima Donjim bile su dvije međusobno različite naušnice nešto manjih dimenzija i neukrašenih jagoda, koje su donekle usporedive sa sljepoočničarkama iz groba 27 u Konjskom.⁷⁸

Istom tipu naušnica pripada i par iz groba 484 na Begovači,⁷⁹ te istovjetan par iz Plavnog kod Knina,⁸⁰ kojem su jagode ukrašene valovnicama od aplicirane filigranske žice. To vrijedi i za naušnice s uzorkom granuliranih trokutića na jagodama otkrivene u Ličkom Lešću,⁸¹ kao i par naušnica iz Selaca na otoku Braču,⁸² te za jednu od četiriju takvih naušnica iz Siska s filigranom bogato ukrašenim jagodama.⁸³

Naušnice iz groba 32 na Strančama razlikuju se od prethodnih primjeraka pločasto oblikovanom donjom polovinom karike, koja je ukrašena nizom velikih granula optočenih filigranom.⁸⁴ Ovaj je par i nešto manjih dimenzija od ostalih četvero-jagodnih naušnica. Na jednak način kao kod para iz groba 29 oblikovana je i karika naušnica iz groba 82 A na istom nalazištu, s time da potonje imaju još i jagode ukrašene uzorkom granuliranih trokutića.⁸⁵

Među navedenim naušnicama samo je jedan par iz Biograda načinjen od bronce, osam ih je od posrebrene bronce (par iz groba 120 na Strančama, par iz Ličkog Lešća, jedan par iz Biograda, naušnica sa Crkvine u Koljanima i jedna od naušnica iz Gata), a sve ostale su srebrne. Spomenuta lošije izrađena naušnica iz groba 257 na Begovači pozlaćena je, za razliku od druge naušnice u istome grobu. Pozlaćene su i naušnice iz groba 114 na Crkvini u Galovcu, kao i one iz Selaca na otoku Braču.

Prvi je, u povodu nalaza s Majdana kraj Solina, na ovaj tip naušnice upozorio Karaman. On je iznio stav da starohrvatska četvero-jagodna naušnica ima uzor u bizantskim grozdolikim naušnicama i da je tijekom 9. i 10. st. izrađuju domaći zlatari.⁸⁶

Z. Vinski prihvatio je Karamanovo mišljenje o grozdolikoj naušnici kao predlošku na osnovi kojeg se razvila četvero-jagodna naušnica kao "najspeficijni tip" starohrvatske naušnice, koji se u varijacijama najviše udaljio od svog uzora.⁸⁷

D. Jelovina manje-više ponavlja sve što su o četvero-jagodnim naušnicama rekli Karaman i Vinski. Četvero-jagodne naušnice, kao i ostale tipove koji se javljaju u okviru globalja starohrvatskoga kulturnog kruga, Jelovina smatra pučkim nakitom, a takav zaključak temelji na činjenici o njihovoj velikoj rasprostranjenosti i navodnoj primitivnosti izradbe. Sve ih datira u rasponu od 9. do 11. st.⁸⁸

Nakon otkrića dvaju parova četvero-jagodnih naušnica na Begovači Jelovina i D. Vrsalović proširuju vremenski okvir u kojem se četvero-jagodne naušnice javljaju, pa ih smještaju u rasponu od 9. do 12. st., s tim da kod pojedinih nalaza ne isključuju pomicanje čak i u nešto mlađe vrijeme.⁸⁹

J. Belošević ističe da se četvero-jagodne naušnice pojavljuju rjeđe negoli drugi tipovi starohrvatskog nakita argumentirajući to činjenicom da nisu zastupljene na mnogim grobljima starohrvatskoga kulturnog kruga gdje bi se mogle očekivati (npr. Knin-Spas). Zaključuje da ih zbog malobrojnosti, a ne samo zbog "osebujnog

447. S Crkvine u Biskupiji potječe samo pet, a ne trinaest primjeraka četvero-jagodnih sljepoočničarki kako krivo navodi D. Jelovina (Jelovina 1976, str. 102).

⁷³Naušnice nisu publicirane, a čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika pod inv. br. 3515-3516.

⁷⁴Jelovina 1976, T. LXXV, 10

⁷⁵Kovačić 1994, str. 248

⁷⁶Miletić 2001, str. 8

⁷⁷Naušnice nisu publicirane, a čuvaju se u MHAS-u pod inv. br. 3435, 3436, 3437.

⁷⁸Jelovina/Vrsalović 1981, T. XV, 257

⁷⁹Jelovina/Vrsalović 1981, T. XXXIII, 484

⁸⁰Jelovina 1976, T. XXII. Tu su krivo pripisane nalazištu Crkvina u Biskupiji. Na podatku zahvaljujem kolegi M. Zekanu.

⁸¹Vinski 1949, str. 25, T. IV, 29-30

⁸²Vinski-Gasparini 1952, str. 21, T. IV, 2

⁸³Vinski 1970B, 47, T. I, 1

⁸⁴Cetinić 1998, T. 29, 1, 3

⁸⁵Cetinić 1998, T. T. 41, 4-5

⁸⁶Karaman 1930-1934, str. 87

⁸⁷Vinski 1949, str. 32

⁸⁸Jelovina 1976, str. 102-103

⁸⁹Jelovina/Vrsalović 1981, str. 116-117

oblika" treba smatrati specifičnim nakitom starohrvatskih groblja. Okvirno ih datira od 9. do 11. stoljeća Belošević, doduše, upozorava da bi bilo važno precizno utvrditi dataciju i pokušati određenije protumačiti njihovu genezu.⁹⁰

B. Marušić osvrnuo se na ovaj tip nakita publicirajući groblje u Žminju. Četverojagodne naušnice smatra najraskošnijim primjercima naušnica s jagodama u okviru toga groblja, a vremenski ih smješta u 9. i 10. st., s mogućnošću trajanja i u 11. stoljeću.⁹¹

Objavljujući grob 112 s Kose u Vrpolju, Z. Gunjača ne bavi se posebno četverojagodnim naušnicama, ali analizom ostalog inventara dolazi do zaključka da je u tom grobu pokopana žena višeg statusa, koju naziva plemenskom odličnicom. Grob je datirao u 9. stoljeće.⁹²

Na istome tragu su i zaključci Ž. Cetinić u povodu nalaza nekoliko primjeraka te vrsti nakita na groblju Gorica-Stranče.⁹³

Iznimka je mišljenje N. Jakšića prema kojemu četverojagodne naušnice kao produkt radionica dalmatinskih gradova, zajedno s još nekim drugim tipovima naušnica, treba smatrati stilskim nakitom romaničkoga razdoblja, tj. 12. i 13. stoljeća.⁹⁴

Valja ukazati i na to da se uz gore nabrojane primjerke sljepoočničarki s četiri jagode u ovdje citiranoj literaturi veoma često navode pozlaćena srebrna naušnica pronađena uz crkvu sv. Asela u Ninu⁹⁵ i par zlatnih naušnica iz groba C9 u Višićima kod Čapljine.⁹⁶ Mišljenja smo da se potonje ne mogu svrstavati u istu skupinu sa sljepoočničarkama o kojima je ovdje riječ; one tu ne pripadaju ni u kronološkom smislu ni s obzirom na podrijetlo.

Manjoj, pak, skupini sljepoočničarki koje umjesto jagode s unutarnje strane karike imaju ukras u obliku lunule, posvetili smo znatnu pozornost na drugome mjestu, pa upućujemo na taj tekst.⁹⁷

Iz iznesenog je vidljivo da u našoj literaturi prevladava mišljenje kako se četverojagodna naušnica razvila na predlošku grozdolikih naušnica i kako predstavlja najosebujniji tip naušnice među nakitom starohrvatskoga kulturnog kruga. To, međutim, nije točno.

Naušnice četverojagodnog tipa uobičajene su ne samo u nošnji Hrvata nego i kod drugih slavenskih naroda. Veoma su brojne na prostorima Srbije, Makedonije i Bugarske,⁹⁸ a i kod Zapadnih Slavena, osobito na području današnje Češke, Slovačke i Poljske. Zlatne i srebrne četverojagodne naušnice ukrašene filigranom i granulacijom omiljen su nakit u okviru velikomoravske kulture.⁹⁹ Osim tih luksuznih primjeraka, koji nalikuju spomenutim naušnicama iz Nina i Višića, pojavljuju se i jednostavnije inačice, poput nalaza s grobalja Brno-Malomerice i Blučina.¹⁰⁰ Na nalazištu Skalica u Slovačkoj, pak, registrirane su brončane naušnice veoma slične gore nabrojanim sljepoočničarkama groblja starohrvatskoga kulturnog kruga.¹⁰¹

Četverojagodne naušnice označene kao tip Tempelhof, bilo da su cijeli ili isječeni primjerci, čest su dio inventara novcem datiranih "srebrnih ostava" u Poljskoj,¹⁰² a nose ih i sjeverozapadni Slaveni u istočnoj Njemačkoj.¹⁰³ Ovaj tip nakita seže sve do švedske obale, a osobito je brojan na baltičkim otocima Gotlandu (Švedska) i Bronholmu (Danska).¹⁰⁴

Na svim navedenim područjima četverojagodne su naušnice datirane u rasponu od 9. do 11. st., a vrijeme najintenzivnije uporabe te vrste nakita jest 10. st.¹⁰⁵

⁹⁰ Belošević 1987, str. 159-160

⁹¹ Marušić 1987.

⁹² Gunjača 1980, str. 131

⁹³ Cetinić 1998, str. 67-68

⁹⁴ Jakšić 1989, str. 407-433, T. II-III

⁹⁵ Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 291

⁹⁶ Miletić 2001, str. 24

⁹⁷ Petrincec 2003A, str. 159-175

⁹⁸ Svi nalazi četverojagodnih naušnica s prostora Srbije, Bugarske i Makedonije kao i sva relevantna literatura vezana uz tu problematiku donose se u radu citiranom u prethodnoj bilješci.

⁹⁹ Hruby 1955; Dostál 1966; Kalousek 1971.

¹⁰⁰ Poulík 1948, T. XL, 2-6; T. LIII, 1-4

¹⁰¹ Chropovsky 1978, str. 22

¹⁰² Kostrzewski 1962, str. 160-164, karta 6

¹⁰³ Herrmann 1985, str. 299-309, T. 70, b

¹⁰⁴ Kostrzewski 1962, str. 160-164, karta 6

¹⁰⁵ Do zanimljivih zaključaka u vezi s datiranjem četverojagodnih sljepoočničarki, došla je M. Ljubinković. Vidi: Ljubinković 1980, str. 95-96

Navedeni primjeri nedvojbeno upućuju na zaključak da su četvero jagodne naušnice u ranom srednjem vijeku dio nakitnog repertoara raznih slavenskih naroda. Stoga one kao tip naušnica nisu "osebujan oblik" koji bi bio originalan produkt bilo koje od tih kultura. Također je teško prihvatiti pretpostavku da su se na svim navedenim područjima razvile iz grozdolikih naušnica.

Zlatne i pozlaćene luksuzne naušnice poput onih iz Nina i Višića, jednako kao i slični primjerci otkriveni uz moravske kneževske burgove, pripadaju krugu bizantskog zlatarstva u okviru kojeg postoje kao već oblikovan tip te za njih vrijedi ono na što smo već ukazali u vezi s grozdolikim naušnicama.

Što se tiče sljepoočničarki o kojima je ovdje riječ, mišljenja smo da njihovu genezu treba drugačije protumačiti. Tu se upravo primjerci iz groba 27 pokazuju iznimno značajnima.

Među gore navedenim sljepoočničarkama s četiri jagode namjerno je izostavljen par srebrnih sljepoočničarki s Glavičina u Mravincima, koje je dosadašnja literatura, uz iznimku Lj. Karamana, također svrstavala u spomenutu skupinu. Na te smo naušnice već upozorili na drugome mjestu pa ćemo ovdje ukratko ponoviti najbitnije.¹⁰⁶ Mravinačke naušnice, naime, ne pripadaju četvero jagodnom tipu sljepoočničarki, već se mogu označiti kao bilunulaste naušnice s jagodama. S unutarnje strane karike tih naušnica ne nalazi se četvrta jagoda, koja bi veličinom odgovarala ostalim trima, već bilunulasti ukras od iskucanog lima sa sitnom jagodom na vrhu. One su zasad jedini takvi primjerci među naušnicama starohrvatskoga kulturnog kruga. S obzirom na određene analogije na širem slavenskom prostoru, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da ovaj tip naušnica nastaje na predlošku starije skupine lunulastih naušnica s bočnim jagodicama datiranih u rasponu od kraja 7. do prve polovine 9. st., koje također pripadaju tradiciji kasnoantičkog (ili bizantskog) zlatarstva. Takve su lunulaste naušnice svakako utjecale na nastanak različitih inačica kasnijih sljepoočničarki s jagodama. To se posebno odražava na sljepoočničarkama s područja Srbije i Bugarske, gdje se jagode povećavaju, a lunula smanjuje i postavlja kao ukras s unutarnje strane karike. Na nekim, pak, primjercima lunula nestaje, a jagode na bočnim stranama i ona s unutarnje strane karike manjih su dimenzija negoli jagoda ispod karike. To je upravo slučaj kod jedne od sljepoočničarki iz groba 27 u Konjskom, koja je stoga, kao i mravinačke naušnice, jedini zasad otkriveni takav primjerak u okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga. Ona je ujedno i najmanja otkrivena četvero jagodna sljepoočničarka na našem području. Druga, pak, sljepoočničarka iz groba 27, s četiri jednako velike jagode i karikom ukrašenom filigranom, također je najmanji dosad otkriveni primjerak kasnije uobičajenog tipa četvero jagodne sljepoočničarke.

Imajući u vidu izneseno, može se pretpostaviti da upravo sljepoočničarke iz groba 27 pripadaju najstarijim dosad otkrivenim primjercima ovog tipa nakita. One prethode kasnijim velikim standardnim, gotovo istovjetno ukrašenim sljepoočničarkama registriranim u znatnom broju na širokom prostoru od Like i Vinodola do rijeke Cetine. Stoga ih treba datirati iza sredine, odnosno u drugu polovinu 9. st.

Sljepoočničarka s okomito postavljenom jagodom

U grobu 26 otkrivena je srebrna sljepoočničarka s okomito postavljenom jagodom ovalnog oblika (T. III, 26a). Jagoda je ukrašena uzdužno apliciranim nitima od nabrane filigranske žice, a završava dvjema krupnim granulama. S obiju strana fiksirana je ovijenom filigranskom žicom. Na nepotpuno sačuvanoj karici nalazi se jedno koljence, također načinjeno od ovijene filigranske žice, a sačuvana je i petlja u koju se vjerojatno zadijevala kvačica za pričvršćivanje. Radi se o relativno rijetkom tipu naušnice, a sličnih je primjeraka još ukupno 23. Nekima od njih jagode su ovalne poput one na našoj naušnici, a kod pojedinih primjeraka bademastog su oblika. Osim uzdužno postavljenih nabranih filigranskih niti kao ukras se pojavljuju aplicirane filigranske valovnice, a u jednom slučaju cik-cak linija, odnosno ukras u obliku broja osam.

Oblikom i ukrasom najbliži našem primjerku su naušnice iz groba 4 na Gredama u Kašiću,¹⁰⁷ zatim par iz groba 372 na Begovači u Biljanima Donjim,¹⁰⁸ dvije oblikom međusobno različite naušnice iz groba 9 s Mogorjela kod Čapljinje¹⁰⁹ te pojedinačni primjerci iz groba 16 u Ostrovici,¹¹⁰ s Crkvina u Cisti Velikoj,¹¹¹ s

¹⁰⁶ Petrinec 2003B, str. 529-542

¹⁰⁷ Vrsalović 1968, str. 74, T. I, 4

¹⁰⁸ Jelovina/Vrsalović 1981, T. XXV, 372

¹⁰⁹ Čremošnik 1951, str. 244-245, T. I, 11

¹¹⁰ Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 316

¹¹¹ Maršić/Gudelj/Lozo 2000, str. 123

Crkvine i Bukorovića podvornice u Biskupiji kod Knina,¹¹² Kose u Vrpolju kraj Šibenika,¹¹³ Klisa i Bilica.¹¹⁴ Također su veoma srodne sljepoočničarke ukrašene apliciranom valovnicom s Gajina u Kaštel Sućurcu,¹¹⁵ Sv. Marte u Bijaćima¹¹⁶ i jedna iz Plavnog,¹¹⁷ te par iz groba 131 na Gredama u Kašiću sa žicom povijenom u obliku broja osam.¹¹⁸ Sve navedene naušnice su srebrne i imaju koljenca načinjena od ovijene žice. Nekoliko brončanih naušnica istoga tipa lošije je tehnike izrade i načinjeno je lijevanjem. To su par iz groba 51 na Bukorovića podvornici u Biskupiji,¹¹⁹ dva različita primjerka s Crkvine u Biskupiji¹²⁰ i jedna naušnica koja potječe s Bribirske glavice, a okolnosti otkrića su nepoznate.¹²¹ I potonje su ukrašene uzdužno postavljenim pseudofiligranskim nitima ili valovnicama.

Istoj se skupini mogu pribrojati i naušnice, koje umjesto koljenaca na bočnim stranama karike imaju jagodice od šupljeg lima, a središnja im, okomito postavljena jagoda, oblikom i ukrasom u potpunosti odgovara onima na primjercima s koljencima. Potječu iz groba 13 na Gredama u Kašiću,¹²² groba 193/1 u Žminju u Istri,¹²³ te iz četiriju grobova (66, 87, 108, 118) na Strančama u Vinodolu.¹²⁴ Filigranom i granulacijom raskošno ukrašen pozlaćeni par otkriven je na Vrbici u Piramatovcima.¹²⁵

Ovim naušnicama u literaturi dosad gotovo da i nije posvećena pozornost. D. Vrsalović smatrao je da se mogu uvrstiti među ostale jednojagodne naušnice ili eventualno smatrati odvojenom varijantom u daljnjoj razvojnoj fazi naušnica s jednom jagodom,¹²⁶ što kasnije, zajedno s D. Jelovinom, u povodu nalaza na Begovači, samo ponavlja.¹²⁷ Vrsalović, međutim, posebno izdvaja primjerke s jagodicama na bočnim stranama karike pripisujući ih trojagodnom tipu, uz zaključak da predstavljaju "razvojnu liniju trojagodnih naušnica ili posebnu inačicu grozdastog prototipa, odnosno četverojagdnog tipa".¹²⁸

Mišljenja smo da genezu ovog tipa naušnice treba drugačije protumačiti. Predloške pronalazimo u naušnicama sa zvonolikim ili ovalnim privjeskom ovješanim o kariku. Tu ponajprije ukazujemo na dvije naušnice, obje načinjene od zlata i znatno manjih dimenzija od gore navedenih srebrnih sljepoočničarki. Jedna potječe s Mogorjela kraj Čapljinje,¹²⁹ a druga je iz okolice Knina, najvjerojatnije iz Biskupije.¹³⁰ Objema je privjesak ukrašen uzdužno postavljenim filigranskim nitima s krupnom granulom pri dnu, a karika im je izvijena prema van u obliku S-petlje. Spomenute naušnice spadaju u skupinu nakita za koji se drži da pripada sredozemnom krugu bizantskog zlatarstva, a okvirno se datira u 7. stoljeće. Na našem je području reprezentiran nalazom iz Golubića,¹³¹ te onima iz groba 41 uz crkvu sv. Asela u Ninu,¹³² kao i nakitom iz jednog još nepubliciranoga groba sa sv. Martina u Lepurima kod Benkovca. Još devet naušnica s nepoznatih nalazišta iz okolice Knina, a među njima i ona koju smo već spomenuli, čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.¹³³

¹¹² Jelovina 1976, T. XIX, 2

¹¹³ Krnčević 1998, str. 24

¹¹⁴ Naušnice nisu publicirane. Čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika pod inv. br. 3923, 2000 i 2574.

¹¹⁵ Jelovina 1976, T. LXXXIX, 12-13

¹¹⁶ Gjurašin 1999, str. 9, na gornjoj slici

¹¹⁷ Jelovina 1976, T. LXX, 7

¹¹⁸ Vrsalović 1986, T. V, 131

¹¹⁹ Jelovina 1976, T. XXXVII, 9-10

¹²⁰ Jelovina 1976, T. XIX, 1,3

¹²¹ Naušnica nije publicirana, a čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (neinv.).

¹²² Vrsalović 1968, T. I, 13

¹²³ Marušić 1987, T. XIV, 3-4

¹²⁴ Cetinić 1998, T. 36, 7-8, T. 42, 1-2, T. 47, 4-5, T. 50, 1-2, 4-5

¹²⁵ Krnčević 1993, str. 17 br. 245, str. 34 sl. 30

¹²⁶ Vrsalović 1968, str. 85

¹²⁷ Jelovina/Vrsalović 1981, str. 117

¹²⁸ Vrsalović 1968, str. 85-86

¹²⁹ Miletić 2001, str. 7 (u sredini)

¹³⁰ Karaman 1930-1934, T. XVIII, na prvoj fotografiji druga slijeva u donjem redu.

¹³¹ Hrvati i Karolinzi (rasprave i vreća) 2000, str. 61, sl. 31

¹³² Hrvati i Karolinzi (rasprave i vreća) 2000, str. 62-63

¹³³ Karaman 1930-1934, T. XVIII, na prvoj fotografiji sve osim prvih dviju s lijeve strane u gornjem redu, prve s desne strane u drugom redu, te košaraste naušnice s petljom, koja potječe iz Golubića kraj Knina. Dvije srodne naušnice iz Solina i Smrdelja čuvaju se u Arheološkome muzeju u Splitu. Vidi: Buškariol/Mardešić 1986. Ovoj se skupini može pripisati i naušnica otkrivena u Kabliču Malom kraj Livna. Vidi: Miletić 1979, str. 297-298, sl. 10, 2

Svi autori, koji su se bavili ovom skupinom nakita, počevši od Karamana, smatrali su njegovim nositeljima neslavensko stanovništvo kasnoantičke Dalmacije 6. i 7. st.¹³⁴ No povećani broj argumenata, na što smo već upozorili i nećemo ponavljati na ovome mjestu, koji se suprotstavljaju takvu zaključku.¹³⁵ Skloniji smo mišljenju da su nositelji te skupine zlatnoga nakita, bez obzira na njegovo radioničko podrijetlo, upravo slavenski stanovnici područja na kojem će se poslije formirati hrvatska kneževina, te da spomenuti nakit treba datirati u 8. st., čak vrlo vjerojatno u drugu polovinu tog stoljeća. Isto vrijedi i za naušnicu sa zvonolikim privjeskom iz okolice Knina, kao i onu s Mogorjela. Tijekom 9. st., na tom će se predlošku, na istom području, razviti tip sljepoočničarke s okomito postavljenom ovalnom ili bademastom jagodom kakav je zastupljen u našem grobu 26. Vrlo indikativan u tom smislu je par srebrnih naušnica iz "groba na zidu iza zvonika" na groblju sv. Ive u Livnu.¹³⁶ One imaju izdužen zvonoliki privjesak veoma sličan onome na zlatnoj naušnici iz okolice Knina, ali već provučen kroz kariku i znatno većih dimenzija, te dva koljenca od ovijene filigranske žice, a pričvršćuju se pomoću petlje i kvačice. Mogu se datirati u prvu polovinu 9. st. i smatrati "prijelaznim oblikom" k sljepoočničarkama s okomito postavljenom jagodom, koje vremenski treba opredijeliti iza sredine 9. stoljeća. S obzirom da sličnih naušnica nema nigdje drugdje u slavenskom svijetu, ovaj je tip sljepoočničarke specifičan upravo za naše područje, te se stoga više no četvero jagodna sljepoočničarka može smatrati "osebnim oblikom" starohrvatske kulture.

Prstenje od iskucanog lima s rombičnim ili ovalnim proširenjem

U grobu 4 pronađena su dva međusobno različita brončana prstena od iskucanog lima s rombičnim proširenjem prednjega dijela. Oba prstena imaju preklopljene krajeve, koji su bili spojeni zakovicom.

Prstenje poput primjerka na T. I, 4c u većem je broju registrirano u okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga. Ovalno proširenje ovoga prstena ukrašeno je s pet urezanih kružnica s točkicom u sredini. Jedna se nalazi u središtu proširenja, a ostale su pravilno raspoređene na četiri kraja tako da tvore križ i međusobno su povezane tremoliranim linijama. Najbližu analogiju ponovno pronalazimo u Glavicama kraj Sinja u grobu 1 na položaju Gluvinih kuća, gdje su otkrivena dva slična brončana prstena.¹³⁷ Na položaju Jojinih kuća u istome selu u grobu 11 pronađen je istovjetno ukrašen nepotpuni srebrni prsten.¹³⁸ Prstenje s ovalnim ili rombičnim proširenjem slično koncipiranog, ali nešto bogatijeg ukrasa, pretežito načinjeno od srebra ili katkad od bronce, potječe još sa Ždrijca u Ninu (grobovi 53, 54, 104, 15, 326),¹³⁹ Maklinovog brda u Kašiću (grobovi 40, 41)¹⁴⁰ i Rudića kraj Glamoča.¹⁴¹ Istoj skupini pripada i nekoliko primjeraka ukrašenih urezanim pentagramom (grobovi 65 i 326 na Ždrijcu),¹⁴² te neukrašeni prsten iz groba 106 na Ždrijcu, kao i dva prstena s prošupljenim središnjim proširenjem s Ždrijca (grobovi 62 i 53).¹⁴³ Prsten iz groba 62 pronađen je uz grozdolike naušnice zajedno s već spominjanim Lotarovim novcem.

Na navedenu skupinu vezuje se prstenje s povećanim središnjim proširenjem ukrašenim urezanim geometrijskim ornamentom, koje se oblikom približava štitu, a pronađeno je u Dubravicama kraj Skradina (grob 37),¹⁴⁴ Ostrovici kraj Bribira (grob 21 C),¹⁴⁵ na položaju Jojinih kuća u Glavicama (grob 23)¹⁴⁶ i na Strančama u Vinodolu (grob 9).¹⁴⁷ Istovjetni neukrašeni primjerci dio su inventara grobova 65 i 327 na Ždrijcu i groba 15 na Materizama kraj Nina.¹⁴⁸

¹³⁴ Karaman 1952, str. 66

¹³⁵ Petrinc 2002, str. 213-215

¹³⁶ Petrinc/Šeparović/Vrdoljak 1999, str. 90

¹³⁷ Petrinc 2002, T. IV, 1-2

¹³⁸ Petrinc 2002, T. V, 5

¹³⁹ Belošević 1980, T. XXXVI, 13; T. XXXVIII, 13; T. XLIII, 36; Belošević 1983-1984, T. IV, 5

¹⁴⁰ Belošević 1980, T. XLIII, 32-33, 38

¹⁴¹ Miletić 1977, T. I-IV

¹⁴² Belošević 1980, T. XLIII, 30; Belošević 1983-1984, T. IV, 4

¹⁴³ Belošević 1980, T. XLIII, 39, 41, T. XXXVII, 8

¹⁴⁴ Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 257

¹⁴⁵ Delonga/Burić 1998, str. 18, sl. 23

¹⁴⁶ Petrinc 2002, T. VII, 4

¹⁴⁷ Cetinić 1998, T. 19, 5

¹⁴⁸ Belošević 1980, T. XLIII, 31, 34, 37

Istom tipu prstena pripadaju i primjerci s izrazito velikim ovalno-križnim proširenjem ukrašenim umetnutim zrnima raznobojne staklene paste iz groba 549 na Begovači u Biljanima Donjim¹⁴⁹ i Ostrovice,¹⁵⁰ te jedan istovjetan primjerak s nepoznatoga nalazišta, koji se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.¹⁵¹

Mišljenje o podrijetlu prstenja s ovalnim ili rombičnim proširenjem već smo iznijeli na drugome mjestu, pa ga ponavljamo u najkraćim crtama.¹⁵² Predloške za ovaj tip prstena pronalazimo u slično oblikovanom prstenju s kršćanskom simbolikom, poput primjeraka iz Škripa na otoku Braču, Vrlike¹⁵³ i groba 41 uz crkvu sv. Asela u Ninu,¹⁵⁴ koji se mogu datirati u 8. st., kao i u jednostavnijem prstenju registriranom u okviru grobalja 7. i 8. st. u Istri.¹⁵⁵ Tu se pojavljuju ukrašeni grčkim križem, križem s račvastim vrhovima krakova ili Kristogramom (Mejica kod Buzeta, Vrh kod Brkača). Koluti ovoga prstenja ponekad su dekorirani motivom riblje kosti.¹⁵⁶

Slično prstenje izrađeno od raskovanog brončanog lima registrirano je i u okviru grobalja Komani-Kruje (Kalaja-Dalmaces) kulture u sjevernoj Albaniji, a najčešće je ukrašeno urezanim jednostavnim geometrijskim ornamentom, ponekad križem oblikovanim od četiriju kružnica s točkom u sredini.¹⁵⁷

Brončano prstenje od raskovanog lima ukrašeno križevima formiranim od četiriju kružnica s točkom u sredini pojavljuje se i na grobljima 7. stoljeća na jugu Italije, u Kalabrij (Cropani, Botricello, Tre Chiese, Silipeto),¹⁵⁸ a luksuzni srebrni primjerci ukrašeni u filigranu i granulaciji potječu s langobardskoga groblja Castel Trosino.¹⁵⁹

Slično prstenje registrirano je i u okviru karantansko-ketlaške kulture, i to osobito u njezinoj starijoj, karantanskoj fazi s pojavljivanjem još tijekom tzv. prijelazne faze, prema kronologiji koju je za područje te kulture predložila P. Korošec.¹⁶⁰ Ta okolnost također upućuje na kasnoantičko podrijetlo prstenja s rombičnim proširenjem. U uporabi je i kasnije tijekom 9. stoljeća, a karakterističan je tip prstena u stupnju Köttlach I po J. Giesleru.¹⁶¹

Prstenje s rombičnim ili štitastim proširenjem u velikom je broju zastupljeno i među Slavenima u Podunavlju i Panoniji. Pronalazimo ga u Gornjoj i Donjoj Austriji,¹⁶² zapadnoj Mađarskoj,¹⁶³ Moravskoj¹⁶⁴ i Slovačkoj.¹⁶⁵ Ondje se pojavljuje u dvije inačice: manji primjerci s izrazito rombičnim prednjim dijelom ili pak veliko prstenje sa štitastim proširenjem. Obje inačice u pravilu su ukrašene iskucanim buklima, a rjeđe punciranim ornamentom. Na spomenutim područjima najstariji primjerci registrirani su na grobljima druge polovine 8. stoljeća (Alattyán) i na pojedinim avarsko-slavenskim grobljima s kraja 8. i početka 9. stoljeća (npr. Nove Zamky). U širokoj su uporabi tijekom cijelog 9. i još početkom 10. stoljeća. O njihovoj genezi i vremenskom opredjeljivanju na tom području iznesena su različita mišljenja, kojima je zajedničko da ovaj prsten smatraju karakterističnim za Podunavlje u tipološkom smislu. Najuvjerljivije objašnjenje ponudila je I. Kovrig.¹⁶⁶ Ona predloške za nastanak takvog prstenja vidi u najranijim primjercima sličnog prstenja ukrašenog filigranom i uloženim dragim kamenom s groblja Castel Trosino, gdje su pronađeni zajedno s košarastim naušnicama. Drži da ih se može usporediti s brončanim pozlaćenim prstenom iz groba 5 nalazišta Keszthely-Fenekpuszta, koji je ukrašen zupčastim ornamentom, a otkriven zajedno s iglama Bonosa. Otud, prema mišljenju Kovrigove,

¹⁴⁹ Jelovina/Vrsalović 1981, T. XXXVII, 549

¹⁵⁰ Delonga/Burić 1998, str. 20, sl. 27 (desno)

¹⁵¹ MHAS, Inv. br. 3986.

¹⁵² Petrincec 2002, str. 212, 214

¹⁵³ Gjurašin 1990, str. 255 sl. 1, str. 257 sl. 2-4

¹⁵⁴ Hrvati i Karolinzi (rasprave i vrela) 2000, str. 62-63

¹⁵⁵ Marušić 1979, str. 133

¹⁵⁶ Marušić 1967, str. 338; Marušić 1979, str. 133

¹⁵⁷ Rajterič-Sivec 1976, T. II, 10-11

¹⁵⁸ Corrado 2002, str. 362

¹⁵⁹ I Longobardi 1990, str. 203, IV, 86

¹⁶⁰ Korošec 1979, str. 219-220

¹⁶¹ Giesler 1980, str. 87, sl. 2,9

¹⁶² Friesinger 1971-1974, T. 15, 35; Friesinger 1975-1977, str. 41. T. 17, 20/3; 124, T. 13, XV/3; 128, T. 17, XXXII/4; 129, T. 18, XXXIII/5; 132, T. 21, XXXVI/5, str. 134, T. 23, XLII/4 I XLIII/2, str. 139, T. 28, LIV/5, str. 144, T. 33, LXIX/5; Tovornik 1985, T. X, 98/3; Tovornik 1986, T. IV, 46/2, T. VI, 58/5, T. XIX, 114/3, T. XX, 117/2

¹⁶³ Vidi Szöke 1992, str. 85-88 gdje su navedeni svi tamošnji nalazi.

¹⁶⁴ Poulfk 1948, T. XLV, 7, T. XLIX, 10, 12, 14, T. LXIII, 12-14, T. LXVII, 6-8., B. Dostal 1965, str. 394-395

¹⁶⁵ Chropovsky 1962, str. 196, sl. 17, 12-13, T. XI, 14, T. XIII, 7-8.

¹⁶⁶ Kovrig 1960, str. 161-162

neposrednim razvojem nastaje prstenje ukrašeno zupčastim ornamentom ili životinjskim stilom II od kraja 6. do sredine 7. te iznimno do početka 8. st., poput primjeraka s nalazišta Keszthely-Dobogo, Pokaszepetk, Zalakomar i Kehida. Kovrigova smatra da se taj tip prstena tijekom 9. st. s panonskog područja širi na ona slavenska područja na sjeverozapadu i jugozapadu na kojima mu nisu utvrđeni predlošci.

Znatan broj nalaza tipološki srodnog prstenja pojavljuje se i u Donjem Podunavlju, odnosno na južnorumunjskim i bugarskim nalazištima Odercy, Obîrsia, Styrmen, Kjulevča, Galiče, Nikolovo i Dolni Lukovit-1, i to u okviru slavensko-bugarskih grobalja 8.-9. stoljeća, ali i na istodobnim grobljima s izraženom romanskom etničkom komponentom.¹⁶⁷ Osim u Podunavlju slično je prstenje veoma zastupljeno i na području jugoistočne Bugarske, gdje je na grobljima Tuhovište, Zlatograd i Kribul otkriven znatan broj srebrnih i brončanih primjeraka s rombičnim ili ovalnim proširenjem ukrašenim urezanim pentagramom ili kružnicama.¹⁶⁸

Iz iznesenog je razvidno da se ovaj tip prstena pojavljuje na područjima koja baštine kasnoantičku tradiciju, a osobito u izoliranim enklavama u kojima tijekom 6. i 7., ponegdje čak i u 8. st. kontinuirano nastavlja živjeti autohtono romansko ili romanizirano stanovništvo, bez značajnijeg utjecaja pridošlih naroda, ali i na onim prostorima koji bivaju naseljeni germanskim, slavenskim i drugim plemenima, a pod određenim su utjecajem Bizanta. Preuzet iz kasnoantičkog nakitnog repertoara, prsten od raskovanog lima s rombičnim ili ovalnim proširenjem i urezanim kršćanskim simbolima, krajem 8. i početkom 9. stoljeća postaje dijelom slavenske ženske nošnje na širokom prostoru od Istočnih Alpa i srednjeg i donjeg Podunavlja do jugoistočnog Balkana. Srodnost, premda ne i istovjetnost pojedinih primjeraka na međusobno veoma udaljenim područjima ne može se, kako se to ponekad nastoji, tumačiti širenjem ovog tipa prstena iz samo jednog središta, već je rezultat samostalnog razvitka na istome predlošku.

Bez obzira na brojnost nalaza u Podunavlju, ne čini nam se da je podrijetlo tog nakita vezano isključivo za taj prostor. Već smo ukazali na predloške za prstenje na našem području. Onaj iz Škripa na otoku Braču otkriven je u sklopu groblja manje zajednice starosjedilačkog stanovništva, koja se na otoku, kao izoliranom području, uspjela očuvati još neko vrijeme. Kao što pokazuju nalazi iz Nina i Zduša kraj Vrlike, istovjetno prstenje pronalazimo u slavenskoj uporabi u 8. st., a daljnji njegov razvoj može se pratiti sve do sredine 9. st. Ovu dataciju podupire i činjenica da je najveći broj primjeraka registriran u horizontu grobova s poganskim načinom pokapanja, a u grobovima gotovo u pravilu dolaze s keramičkim posudama. Pojedini primjerci dosežu horizont grobova s kršćanskim načinom pokapanja, a najmlađi i ujedno najrazvijeniji oblik reprezentiraju primjerci križno-ovalne forme ukrašeni umetnutim staklom (Ostrovica, Begovača), koji se vremenski mogu opredijeliti u sredinu ili početak druge polovine 9. st. Na simboliku ukrasa škripskoga i vrličkog prstenja već se opširnije osvrnuo H. Gjurašin.¹⁶⁹ Prateći daljnji razvoj toga prstenja od kraja 8. i tijekom prve polovine 9. st., može se zamijetiti da se ukras središnjeg proširenja sve više pojednostavnjuje, pa uz primjerke ukrašene osmerokrakim križem, tj. Kristovim monogramom i T- križevima (grobovi 40 i 41 Kašić-Maklinovo brdo), koji se još snažno oslanjaju na spomenute predloške, pronalazimo i one na kojima je zastupljen obični grčki križ formirani od kružnica s točkicom u sredini, poput primjerka iz Konjskog ili Andrijin križ izveden tremoliranom linijom.

Drugi brončani prsten iz groba 4 u Konjskom (T. I, 4d), predstavlja zasad jedini takav primjerak među prstenjem starohrvatskoga kulturnog kruga, a nismo mu ni drugdje uspjeli pronaći analogije. Središnje proširenje ovoga prstena čine dva međusobno spojena romba, oba ukrašena sa po četiri koncentrične kružnice, također u obliku križa. Vrpčasti obruč ima preklapljene i zakovicom spojene krajeve. Mišljenja smo da ga ne treba izdvajati iz skupine prstenja o kojoj je ovdje riječ te za njega vrijedi isto što i za ostalo prstenje s rombičnim ili ovalnim proširenjem.

Prstenje preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva

U grobovima u Konjskom otkrivena su četiri brončana prstena ovoga tipa. Primjerak iz groba 4 ima uzdužno kanelirani obruč (T. I, 4e), dok onaj iz groba 17 ima obični vrpčasti i neukrašen obruč (T. IV, 17d). Drugi prsten iz istoga groba ima obruč trokutasta presjeka (T. III, 17c), a potpuno istovjetan prsten pronađen je i u grobu 27 (T. III, 27c).

¹⁶⁷ Kurnatowska 1980, str. 158; Fiedler 1992, str. 181-182

¹⁶⁸ Stojanova-Serafimova 1979, str. 800, sl. 9, 1

¹⁶⁹ Gjurašin 1990, str. 254-258

Spomenuto je prstenje, zbog jednostavnosti oblika i načina izrade, prisutno u različitim kulturama i vremenskim razdobljima, pa je zbog toga teško opredjeljivo izvan grobnih cjelina.

Uzdužno kanelirani prsten iz groba 4 gotovo da i nema analogija među prstenjem grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga.¹⁷⁰ Slično se prstenje pojavljuje u okviru karantansko-ketlaške kulture, i to u njezinoj karantanskoj i prijelaznoj fazi prema periodizaciji P. Korošec,¹⁷¹ odnosno u stupnju Köttlach I prema podjeli J. Gieslera.¹⁷² Osobito je brojno na različitim nalazištima u Bledu gdje dolazi zajedno s okruglom pločastom fibulom ukrašenom filigranom (Bled-brdo, grob 89) i fibulom jednakih krakova (Bled-pristava, grob 69).¹⁷³ U grobu 192 na istome nalazištu takav je prsten udružen s prstenom s rombičnim proširenjem ukrašenim iskucanim buklima.¹⁷⁴ U okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga zanimljiv slučaj registriran je u grobu 17 na Strančama, gdje uz naušnicu s provješanim lančićima i perlicama pronalazimo uzdužno kanelirani prsten istovjetan primjerku iz našega groba 4.¹⁷⁵ Na karantansko-ketlaškom području ovo je prstenje u većem broju slučajeva, napose na bledskim grobljima, pronađeno zajedno s naušnicama s jednom okomito postavljenom jagodom s petljom u dnu kroz koju su provješani lančići s perlicama.¹⁷⁶ Navedene analogije upućuju na dataciju do sredine 9. stoljeća.¹⁷⁷

Na prstenje tankoga koluta i torkutasta presjeka poput primjeraka iz grobova 17 i 27 već smo se opširnije osvrnuli u svezi nalaza iz Glavica kraj Sinja.¹⁷⁸ Primjerci iz Konjskog potvrđuju i nadopunjuju naše tadašnje zaključke. Ovo je prstenje registrirano u tamošnjim grobovima 23 (Jojine kuće) te 8 i 11 (Gluvine kuće II),¹⁷⁹ od toga u dva slučaja s brončanim grozdolikim naušnicama, a jednom i s prstenom s rombično proširenim prednjim dijelom. Pojavljuje se u grobu 4 na Putalju iznad Kaštel Sućurca, ponovno s brončanim grozdolikim naušnicama, ali i s naušnicom s karikom povijenom u tri petlje.¹⁸⁰ Gotovo u pravilu to prstenje dolazi zajedno s naušnicama s dva nasuprotno postavljena srolika ukrasa, koje su u literaturi obično označene kao naušnice žminjskoga tipa; u grobu 18 u Ostrovici kraj Bribira,¹⁸¹ grobu 367 na Danilu kraj Šibenika,¹⁸² grobu 11 u Dubravicama kraj Skradina,¹⁸³ te u grobovima 241 i 549 na Begovači u Biljanima Donjima.¹⁸⁴ U grobu 4 na Gredama u Kašiću prsten ovog tipa pronađen je zajedno s parom naušnica s okomito postavljenom jagodom i koljenicma.¹⁸⁵ U više slučajeva na Begovači takvo je prstenje udruženo sa sljepoočničarkama s jednom jagodom.¹⁸⁶ Na osnovi iznesenih analogija moguće je zaključiti da se ovaj tip prstena pojavljuje u najstarijim grobovima u okviru horizonta s kršćanskim načinom pokapanja, pa ga treba datirati iza sredine 9. stoljeća, s time da mu trajanje vjerojatno ne prelazi okvire 9. st.

Ogrlice

Grobovi 7 (T. I, 7a) i 12-13 (T. II, 12a; T. II, 13a) kao jedine nalaze sadržavali su ogrlice. Sve tri ogrlice međusobno su veoma slične. Sastoje se od sitnih staklenih perli oblika zrna prosa zelene, žute, bijele i smeđe boje, te krupnijih višečlanih perli žute, modre, zelene, smeđe i žutobijele boje. Pojedine od njih prevučene su srebrnom folijom. Ogrlica iz groba 12 sadržava i tri zrnate modre perle ukrašene bijelim usporednim linijama, a ogrlica iz groba 13 jednu modru reznjastu perlu.

Najbliže i jedine prave analogije pronalazimo ponovno u Glavicama kraj Sinja, u grobu 23 (Jojine kuće) i grobovima 6 i 8 (Gluvine kuće II).¹⁸⁷

Nalazi ogrlica na grobljima starohrvatskoga kulturnog kruga bili su, naime, donedavno poznati gotovo isključivo u horizontu s poganskim značajkama pokapanja. Iznimka su dvije ogrlice s Begovače u Biljanima Donjim¹⁸⁸ i jedna s Mastirina u Kašiću,¹⁸⁹ te luksuzniji primjerci s metalnim bademastim privjescima s Majdana u Solinu,¹⁹⁰ iz Đevrsaka kraj Skradina, Podgrađa kraj Benkovca i Bribira.¹⁹¹

¹⁷⁰ Navedeni tip prstena treba razlikovati od uzdužno kaneliranog prstenja zatvorenog koluta, koje je veoma brojno u kasnom srednjem vijeku. Vidi: Jakšić/Petrinec 1996, *passim*

¹⁷¹ Korošec 1979, str. 305-306

¹⁷² Giesler 1980, str. 87, sl. 2, 12-13

¹⁷³ Korošec 1979, T. 5, 3d; T. 12, 4e

¹⁷⁴ Korošec 1979, T. 11, 5d

¹⁷⁵ Cetinić 1998, T. 23, 2

¹⁷⁶ Korošec 1979, T. 5, 3; T. 6, 3; T. 12, 4

¹⁷⁷ Na području karantansko-ketlaške kulture uzdužno kanelirano prstenje preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva pojavit će se i u kasnijoj, ketlaškoj fazi, ali tada je obično riječ o primjercima šireg obruča ukrašenog s pet-šest uzdužnih kanelura.

U posljednje vrijeme arheološkim je iskopavanjima otkriveno više ogrlica u grobovima s kršćanskim načinom pokapanja, i to u spomenuta tri groba u Glavicama kao i u grobu 11 u Dubravicama kod Skradina, te u grobu 162 uz crkvu Sv. Križa u Ninu.¹⁹² Na sve te ogrlice, za razliku od slučaja u Konjskom, bili su u znatnom broju nanizani i različiti predmeti rimske provenijencije.

Višečlane, pak, perle koje su u najvećem broju zastupljene u našim ogrlicama, široko su rasprostranjene, javljaju se od kraja 8. st. nadalje kod svih slavenskih naroda srednje i jugoistočne Evrope i nemaju značenja u datacijskom smislu.¹⁹³ Na slavenskim grobljima Gornje Austrije i zapadne Mađarske prisutne su u grobovima s poganskim načinom pokapanja i vremenski su opredijeljene od prijelaza 8./9. do sredine ili kraja druge trećine 9. st. U okviru velikomoravskoga kulturnog kruga, s obzirom na ostale nalaze, datiraju se u drugu polovinu 9. i u početak 10. st. Na području Moravske i zapadne Mađarske veoma su često dio inventara ženskih grobova koji sadržavaju i grozdolike naušnice.

Što se nalaza s područja Hrvatske tiče, treba zamijetiti da dolaze uz lijevane grozdolike naušnice (Glavice), prsten s rombično proširenim prednjem dijelom (Glavice), prstenje trokutasta presjeka s preklopljenim i zakovicama spojenim krajevima (Glavice, Dubravice), odnosno uz tipove nakita koji su zastupljeni u grobovima u Konjskom. U Dubravicama se ogrlica pojavljuje uz "žminjske" naušnice, a na groblju uz crkvu sv. Križa u Ninu uz naušnicu kojoj je karika povijena u petlje i naušnicu sa stožastim ukrasom od spiralno uvijene žice.¹⁹⁴

Ono što se na osnovi navedenih slučajeva može zaključiti, jest da je riječ o najstarijoj skupini grobova u okviru kristijaniziranih grobalja, koja se neposredno nastavljaju na prethodni, poganski obilježen horizont, a vremenski je treba opredijeliti oko sredine 9. stoljeća. Stoga se i nalazi ogrlica na Livadama u Konjskom uklapaju u sliku dobivenu analizom ostalih tipova nakita na ovom nalazištu.

Željezni noževi

U grobovima 10 i 11 otkriven je po jedan željezni nož (T. I 10a-11a). Oba su znatno oštećena korozijom tako da ih nije bilo moguće u potpunosti rekonstruirati. Jednoredni su, imaju ravan hrbat i blago povijeno sječivo, te trn za nasad drvenog drška.

U okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga predstavljaju tipične i brojno zastupljene nalaze u horizontu s poganskim načinom pokapanja,¹⁹⁵ a javljaju se i nakon tog vremena u sklopu kristijaniziranih grobalja na redove, kao i na grobljima iz kasnijega srednjeg vijeka.¹⁹⁶ Riječ je o predmetima iz dnevne uporabe kojima dužina ne prelazi 20 cm (najčešće između 8-12 cm). Služili su kao pribor ženama i muškarcima, pa se pronalaze u grobovima obaju spolova. Zbog tipološke srodnosti tijekom dugog vremenskog razdoblja nemaju značenja u datacijskom smislu.

¹⁷⁸ Petrinec 2002, str. 218

¹⁷⁹ Petrinec 2002, T. VII, 1-2, T. VIII, 3

¹⁸⁰ Burić/Čače/Fadić 2001, str. 307, T. I, 3

¹⁸¹ Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 316

¹⁸² Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 255

¹⁸³ Hrvati i Karolinzi (katalog) 2000, str. 256

¹⁸⁴ Jelovina/Vrsalović 1981, T. XIII, 241; T. XXXVII, 549

¹⁸⁵ Vrsalović 1968, T. I, 4

¹⁸⁶ Jelovina/Vrsalović 1981, T. XVIII, 265; T. XXI, 314; T. XXIV, 340 i dr.

¹⁸⁷ Petrinec 2002, T. VII, 6; T. VIII, 4

¹⁸⁸ Jelovina/Vrsalović 1981, T. XXI, 318; T. XXXI, 437

¹⁸⁹ Jelovina 1982, T. V, 80

¹⁹⁰ Karaman 1930-1934, str. 74-75, T. XV

¹⁹¹ Sva tri privjeska krivo su pripisana Crkvini u Biskupiji. (Jelovina 1976, T. XXIV, 14, 16)

¹⁹² Belošević 1998, str. 131-132, T. XX, 12

¹⁹³ Tovornik 1986, str. 442-444

¹⁹⁴ Belošević 1998, T. XX, 17

¹⁹⁵ Belošević 1980, T. XXXIX

¹⁹⁶ Jakšić/Petrinec 1996, str. 21, 125

Kronologija i zaključak

Zbog posebnih grozdolikih naušnica sa S-petljom, koje se još snažno oslanjaju na starije predloške poput primjeraka iz groba 15 na Ždrijcu i s Crkvine u Biskupiji, kao i zbog dva prstena s rombično proširenim prednjim dijelom te uzdužno kaneliranog prstena preklopljenih krajeva s određenim paralelama u karantansko-ketlaškoj kulturi, grob 4 u Konjskom svakako pripada najstarijim ukopima na tom groblju. Svi tipovi nakita u tom grobu karakteristični su za horizont s poganskim značajkama pokapanja i uglavnom ih ne pronalazimo u grobovima nakon sredine 9. stoljeća.

Nešto su mlađi grobovi 15 i 17, koji sadrže isti tip naušnica kao i grob 4, ali s drugačijim načinom pričvršćivanja, pomoću petlje izvijene prema van i kvačice. Najbliže analogije iz Glavica kraj Sinja, gdje je ovaj tip naušnice reprezentiran s četiri para, omogućuju preciznije vremensko opredjeljivanje naših grobova. Zbog para naušnica iz groba 11 na Gluvinim kućama II u Glavicama, kojima je karika s obiju strana grozdolikog ukrasa povijena u petlje, kao i zbog istovjetnih naušnica iz groba 4 na Putalju iznad Kaštel Sućurca, koje su još udružene i s naušnicom s karikom povijenom u 3 petlje, može se ovaj tip dovesti u vezu s tzv. karantanskim naušnicama zastupljenim većim brojem primjeraka na grobljima starohrvatskoga kulturnog kruga. Te se "karantanske" naušnice pojavljuju isključivo u grobovima bez priloga, no značajno je da su veoma često zastupljene na grobljima na redove s još pretežito poganskim načinom pokapanja gdje dolaze u pravilu u najmlađim grobovima. Također su u više slučajeva registrirane na grobljima na redove s isključivo kršćanskim načinom pokapanja, i to u najstarijim grobovima. Ta okolnost svjedoči da je riječ o tipu karakterističnom za prijelazno razdoblje, u kojem, zahvaljujući širenju kršćanstva među običnim stanovništvom, postupno iščezavaju poganski običaji prilaganja.¹⁹⁷ Na osnovi različitih pokazatelja može se zaključiti da je riječ o sredini ili početku druge polovine 9. stoljeća. Dodatnu potvrdu pronalazimo i u činjenici da su grobovi s grozdolikim naušnicama u Glavicama kod Sinja obilježeni križevima, na što smo se već opširnije osvrnuli pišući o tim nalazima. Da su naša razmišljanja bila ispravno usmjerena, dokazuje i najnoviji primjer iz Otoka kod Sinja, gdje su u grobu, koji je također bio obilježen križem, pronađene naušnice s karikom povijenom u pet petlji i provješenim lančićima, odnosno tzv. karantanske naušnice.¹⁹⁸

Uz grozdolike naušnice u grobu 17 u Konjskom bio je otkriven i prsten tankog koluta trokutasta presjeka, preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Takvo je prstenje u Glavicama također dva puta udruženo s naušnicama grozdolikog tipa (grob 23 na Jojinim i grob 11 na Gluvinim kućama II). Već smo ustvrdili da ovaj tip prstena gotovo u pravilu dolazi uz naušnice s dva nasuprotno postavljena srolika ukrasa tzv. žminjskoga tipa. Takve su, pak, naušnice u Buzetu u Istri datirane novcem Lotara I.,¹⁹⁹ a općenito se za njih može utvrditi da se nose u istom vremenu kad i tzv. karantanske naušnice, s time da vjerojatno nešto duže ostaju u uporabi.

U dječjem grobu 7, koji se kao i grob 4 nalazi u istočnom perifernom dijelu tumula, te u dvojnog grobu 12-13 ukopanom u skupini grobova smještenoj u sredini tumula, na prostoru između grobova 7 i 4 i 15 i 17, otkrivene su tri ogrlice. Premda smo ustvrdili da tipovi perli u tim ogrlicama nisu vremenski opredjeljivi bez drugih nalaza, valja zamijetiti da slične ogrlice u Glavicama dolaze upravo uz grozdolike naušnice (grob 23 na Jojinim i grob 6 na Gluvinim kućama II) i prstenje trokutasta presjeka i preklopljenih krajeva (grob 23 na Jojinim kućama i grobovi 6 i 8 na Gluvinim kućama II). Također je zanimljiv nalaz ogrlice u grobu 162 uz crkvu sv. Križa u Ninu, gdje je ona udružena s "karantanskom" naušnicom s karikom povijenom u petlje i naušnicom s ukrasom u obliku stošca od spiralno uvijene žice. Osim što ovaj nalaz, s obzirom na ogrlicu s izravnim paralelama u ogrlicama iz Glavica, također upućuje na istovremenost lijevanih grozdolikih i "karantanskih" naušnica, u datacijskom smislu ima značenje i naušnica s ukrasom u obliku stošca od spiralno uvijene žice. Takve su naušnice osim u Ninu, gdje se na istome nalazištu pojavljuju i u grobu 89,²⁰⁰ dosad registrirane još u grobu 5 na Strančama²⁰¹ te u Plavnom kod Knina.²⁰² Osvrćući se na nalaz slične naušnice iz

¹⁹⁷ Opširnije vidi: Petrinc 2002, str. 220-221. Tamo navedenim nalazima "karantanskih" naušnica još se može pribrojiti neobjavljena naušnica s karikom povijenom u pet petlji i s provješenim lančićima s Bribirske glavice, kao i istovjetan par naušnica nedavno otkriven na položaju Živinić u Otoku kraj Sinja. Pojava istog tipa naušnice na nedavno otkrivenom groblju na Velištaku u Velimu upućuje i na mogućnost njihove ranije pojave.

¹⁹⁸ Na podatku zahvaljujem kolegici A. Librenjak iz Muzeja Cetinske krajine u Sinju.

¹⁹⁹ Marušić 1960, str. 461-463

²⁰⁰ Belošević 1989-1990, T. XXI, 2

²⁰¹ Cetinić 1998, T. 18, 6

²⁰² Jelovina 1976, T. LXXI, 13

jednog od razorenih grobova uz zagrebačku katedralu, Vinski ih je opredijelio u skupinu tzv. prijelaznih oblika nakita, između avarsko-slavenskog razdoblja i bjelobrdske kulture.²⁰³ Karakteristične su za grobne inventare Panonije i Podunavlja (Austrija, Mađarska, Moravska, Slovačka, Dunavski ključ, sjeverozapadna Bugarska) gdje su veoma brojno zastupljene. Najstariji primjerci pripadaju prijelazu 8./9. stoljeće, na Zapadu se smatraju tipičnim predstavnicima pretketlaškog horizonta do prve polovine 9. st., no nisu usko kronološki vezane s tim horizontom, već se u ponešto izmijenjenu obliku, načinjene od deblje žice i s kraćim stošcem, javljaju i tijekom druge polovine 9. i prve polovine 10. stoljeća. Na Ptujskome se gradu te mlađe inačice pojavljuju nakon formiranja ketlaških elemenata, pa su stoga datirane na prijelaz 9./10. st.²⁰⁴ Najkasnija im je pojava zabilježena u okviru grobalja bjelobrdske kulture.²⁰⁵ Zanimljivo je da se isti tip naušnice pojavljuje u Makedoniji (Debrešte i Presil kraj Prilepa, Dulica-Begov Dab kraj Delčeva, Krivolak kraj Negotina) i Albaniji (Kalaja Dalmaces, Kruje, Bukel, Mati, Sarda, Lješ) gdje su vremenski opredjeljene u prijelaz 8./9. i u 9. stoljeće.²⁰⁶ Ti su primjerci zbog izrazito dugačkog stožastog ukrasa najsličniji našim naušnicama iz Nina i Plavnoga. Također treba ukazati na nalaz iz groba 12 u Petoševcima kod Laktaša, gdje je jedna takva naušnica otkrivena u grobu 12 zajedno s uzdužno kaneliranim prstenom preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva poput onoga u grobu 4 u Konjskom.²⁰⁷ S obzirom na zajedničku pojavu "karantanskih" naušnica i onih s ukrasom od spiralno uvijene žice u istom grobu, navodimo grob 1/84 nalazišta Nitra-Chrenova u Slovačkoj²⁰⁸ i osobito grob 75 s nalazišta Auhof-Perg u Gornjoj Austriji, koji sadrži i ogrlicu, te druge kronološki relevantne predmete.²⁰⁹

Prsten trokutasta presjeka, preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, osim uz grozdolike naušnice u grobu 17 otkriven je i uz četverojagodne naušnice u grobu 27, što je dosad jedini takav slučaj u okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga te je i zbog toga značajan u kronološkom smislu. Grob 27 ukopan je u zapadnom perifernom dijelu tumula, te uz one s grubom arhitekturom, smještene izvan tumula, pripada najmlađoj skupini grobova u Konjskom. U oštećenom grobu 26, ukopanom tik do groba 27, otkrivena je naušnica s okomito postavljenom jagodom. Potpuno istovjetne naušnice u grobu 4 na Gredama u Kašiću otkrivene su, pak, s prstenom istog tipa kao u našim grobovima 17 i 27. Za to smo prstenje, s obzirom na učestalost pojave s naušnicama "žminjskoga" tipa, kao i zbog pojavljivanja zajedno s razvijenim tipom prstena s rombično proširenim prednjim dijelom, predložili dataciju u drugu polovinu 9. st. Oba, pak, tipa sljepoočničarki, iz grobova 26 i 27, u uporabi su i tijekom 10. stoljeća.

Već smo ustvrdili da su četverojagodne sljepoočničarke kao veoma rasprostranjen tip, registriran kod različitih slavenskih naroda, najučestalije u 10. stoljeću, kojemu svakako pripada i dio nalaza s našega područja. No ovdje nas ponajprije zanima njihova najranija pojava u okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga, pri čemu se primjerci iz groba 27 u Konjskom pokazuju kao veoma značajni. Mišljenje o genezi četverojagodnih sljepoočničarki, s obzirom na par s Glavičina u Mravincima, već smo iznijeli.²¹⁰ Također smo nastojali argumentirati zbog čega držimo da naušnice iz groba 27 u Konjskom pripadaju najstarijim primjercima te vrste nakita te kao takve prethode standardnom tipu velikih četverojagodnih sljepoočničarki. Za vremensko opredjeljivanje naušnica iz groba 27 svakako je bitno utvrditi kada se najranije može računati s pojavom poslije uobičajenog tipa četverojagodne sljepoočničarke. U tom smislu kronološki je relevantan inventar groba 112 s Kose u Vrpolju kraj Šibenika. Osim sljepoočničarki, jednog puceta i dva prstena, ovaj grob sadrži i željezni nož s koštanom oplatom drške ukrašenom tokarenim ornamentom koncentričnih kružnica.²¹¹ Na nalaze analognih koštanih oplata iz Sopronköhide već je ukazao Z. Gunjača.²¹² U tamošnjim grobovima 11 i 103 pronađene su uz grozdolike naušnice, a u grobovima 25 i 59 uz ogrlice sastavljene pretežito od višečlanih, ali i od mozaičnih perli.²¹³ U grobu 25 otkrivena je i naušnica s ukrasom od spiralno uvijene žice te prsten s rombičnim proširenjem. Sve to upućuje na zaključak da je riječ o grobovima prve polovine 9. st. Veoma

²⁰³ Vinski 1952, str. 51

²⁰⁴ Korošec 1999, str. 73

²⁰⁵ O genezi ovih naušnica s obzirom na nalaze panonsko-podunavskog vidi Sós 1963, str. 302-329; Szöke 1992, str. 117-121

²⁰⁶ Maneva 1992, str. 44-45, T. 17, 16/2, 67/1a-b, 36/1, 72/1

²⁰⁷ Žeravica 1985-1986, T. II, 12/19

²⁰⁸ Chropovsky/Fusek 1988, str. 145, sl. 2

²⁰⁹ Tovornik 1986, T. X, 6, 9

²¹⁰ Vidi bilj. 102

²¹¹ Gunjača 1980, str. 125, sl. 6, 6-7

²¹² Gunjača 1980, str. 129-131

²¹³ Török 1973, str. 61, 37/11, T. 22, 10, T. 8, 1, T. 13, 5

slična koštana oplata pronađena je u grobu 4 u Sopron-Présháztelepu, gdje je također udružena s ogrlicom od višečlanih perli.²¹⁴ Istovjetne oplatae pronađene su još na austrijskim grobljima Pitten, Windegg i Auhof-Perg. U grobu 1 u Windeggu uz nož s oplatom pronađena je i ogrlica od višečlanih perli s križićem-privjeskom. Ogrlica od višečlanih i mozaičnih perli uz dva prstena s rombično proširenim prednjim dijelom, dio je inventara groba 58 s nožem s koštanom oplatom u Auhofu, a ponešto drugačije ukrašene koštane oplatae noževa na ovom su groblju otkrivene u grobovima 117 (s prstenom s ovalno proširenim prednjim dijelom) i 81 (s velikom ogrlicom od višečlanih i mozaičnih perli i naušnicom s ukrasom od spiralno uvijene žice). Koštane oplatae ukrašene tokarenim koncentričnim kružnicama potječu s nalazišta Großweikersdorf, Szob i Holiare. Poznat je još i znatan broj drugačije ukrašenih koštanih oplata noževa. Također udružene s ogrlicama od višečlanih perli pronađene su u Pottenbrunu, Oberroherendorfu, Starem Mestu te na grobljima Keszthely-Fenekpuszta, Michael nad Žitaou i Želovce. Neukrašene koštane oplatae potječu s grobalja Mühling-Hart, Wimm, Breclav-Pohansko, Vel'ky Grob i Zalakomár.

Sva navedena groblja, napose grobovi s nalazima koštanih oplata, mogu se vremenski opredijeliti još u prvu polovinu 9. stoljeća. No nekoliko nalaza koštanih oplata noževa datira iz kasnijeg vremena, tj. s kraja 9. stoljeća, poput slučaja na nalazištu Trnovec nad Váhom, kao i na burgu u Mikulčicama. Premda su koštane oplatae noževa u Mikulčicama registrirane već u predvelikomoravskom horizontu, u razdoblju prijelaza 8./9. st., na tom se nalazištu pojavljuju i u mlađim slojevima druge polovine, odnosno kraja 9. st.²¹⁵ Istom vremenu vjerojatno pripada i grob 112 s Kose u Vrpolju sa standardnim tipom četverojagodnih sljepoočničarki. Stoga četverojagodne sljepoočničarke iz groba 27 u Konjskom treba datirati nešto ranije, a imajući u vidu ostale nalaze na ovom groblju, smatramo da ih treba opredijeliti u zadnju trećinu 9. stoljeća.

Iz iznesenog proizlazi da groblje na Livadama u Konjskom u cijelosti pripada 9. st. S obzirom na nedostatak priloga koji bi ukazivali na poganski način pokapanja, ali ne zanemarujući činjenicu da grobovi u istočnom dijelu tumula sadrže predmete dosad pretežito registrirane upravo u poganskom horizontu grobalja na redove, s ukapanjem se vjerojatno započinje još prije sredine 9. st. Mali, pak, broj grobova kao i okolnost da su svi ukopani na istoj razini i da nema međusobnog preslojavanja svjedoči o kratkom vremenu uporabe ovoga groblja. Stoga ga treba datirati u drugu trećinu 9. st., a trajanje mu se najdulje može protegnuti tijekom druge polovine 9. st., kada se ovdje pokapa stanovništvo nekog obližnjeg, zasad neutvrđenog naselja.

Da je ovo područje bilo od značenja u starohrvatsko doba, potvrđuje i činjenica da se Konjsko prvi put spominje već godine 1083., kao zemlja Konjuština (*Conustina*) u županiji Smina, koju kralj Zvonimir poklanja splitskom nadbiskupu Lovri.²¹⁶

²¹⁴ Sve nalaze koštanih oplata o kojima je ovdje riječ, zajedno s navedenom literaturom donosi B. M. Szóke. Vidi: Szóke 1982, str. 23-39

²¹⁵ Kavánová 1995, str. 214-215, sl. XL, 1-8, 10-11

²¹⁶ Stipišić/Šamšalović 1967, str. 180

POPIS SKRAĆENICA

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Antaeus	Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AP	Arheološki pregled (Ljubljana)
AV	Arheološki vestnik (Ljubljana)
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja (Sarajevo)
Hist. Antiq.	Histria Antiqua (Pula)
Opvsc. Archaeol.	Opvscula Archaeologica (Zagreb)
RFFZD	Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru
SHP	Starohrvatska prosvjeta (Zagreb, Split)
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split)
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja (Zagreb)

POPIS LITERATURE

Belošević 1968

J. Belošević, *Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra*, Diadora 4, Zadar 1968, 221-246

Belošević 1973

J. Belošević, *Starohrvatska nekropola uz humak "Materiza" kod Nina*, Diadora 6, Zadar 1973, 221-242

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeća*, Zagreb 1980.

Belošević 1983-1984

J. Belošević, *Bizantske naušnice grozdolika tipa iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta na području Dalmacije*, RFFZd 23 (10), Zadar 1983-1984, 41-60

Belošević 1987

J. Belošević, *Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije*, RFFZd 26 (13, 1986-1987, Zadar 1987, 141-163

Belošević 1989-1990

J. Belošević, *Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra u 1989. godini*, RFFZd 29 (16) 1989/1990, Zadar 1990, 231-239

Belošević 1998

J. Belošević, *Srednjovjekovno groblje u okolišu crkve sv. Križa u Ninu*, RFFZd 37 (24)/1998, Zadar 1999, 105-154

Burić/Čaće/Fadić 2001

T. Burić/S. Čaće/I. Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001.

Buškariol/Mardešić 1986

F. Buškariol/J. Mardešić, *Nakit 8-12. stoljeća u srednjoj Dalmaciji*, (katalog izložbe), Split 1986.

Cetinić 1998

Ž. Cetinić, *Stranče-Gorica, starohrvatsko groblje*, Rijeka 1998.

Chropovsky 1962

B. Chropovsky, *Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke*, Slovenská Archeológia X/1, Bratislava 1962, 175-240

Chropovsky/Fusek 1988

B. Chropovsky/G. Fusek, *Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre*, Študijné zvesti, 24, Nitra 1988, 145-164

Corrado 2002

M. Corrado, *Cimiteri della Calabria altomedievale (Complementi dell'abbigliamento e oggetti di accompagnamento nei sepolcreti della costa ionica centro-settentrionale)*, Hist. Antiq., 8/2002, 359-376

Čremošnik 1951

I. Čremošnik, *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, GZM, N. S. VI, Sarajevo 1951, 241-270

Dekówna 1980

M. Dekówna, *Remarques sur la genèse de certain types de bijoux d'argent trouvés dans les trésors polonais du Moyen*

- Áge, Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1, 1975, Bratislava 1980, 145-164
- Delonga 1981
V. Delonga, *Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, SHP, s. III, 11, Split 1981, 201-228
- Delonga/Burić 1998
V. Delonga/T. Burić, *Ostrovica kod Bribira* (katalog izložbe), Split 1998.
- Dostál 1966
B. Dostál, *Slovanská pohřebiště z středny doby hradištní na Morave*, Praha 1966.
- Ercegović-Pavlović 1967
S. Ercegović-Pavlović, *Grozdolike vizantijske naušnice u Srbiji*, Starinar XVIII, Beograd 1967, 84-89
- Fiedler 1992
U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Teil 1 i 2, Universitätsforschungen zur prähistorischen archäologie, Band 11, Bonn 1992.
- Friesinger 1971-1974
H. Friesinger, *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich*, Mitteilungen der prähistorischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften, XV-XVI, Wien 1971-1974.
- Giesler 1974
U. Giesler, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, Studien zur vor- und frugesichtliche Archäologie (Festschrift für J. Werner), II, München 1974, 521-542
- Giesler 1980
J. Giesler, *Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Archäologisches Korrespondenzblatt, 10, Mainz 1980, 85-98
- Gjurašin 1990
H. Gjurašin, *Kasnoantički nalazi iz Škripa na otoku Braču i srebrni prsten iz Vrlike*, SHP, s. III, 20 (1990), Split 1992, 251-264
- Gjurašin 1999
H. Gjurašin, *Arheološka istraživanja kod crkve Sv. Marte od 1902. do 1905. godine*, SHP, s. III, 29, Split 1999, 7-96
- Grigorov 1999
V. Grigorov, *Obecite v starobulgarskata kultura na sever od Dunav*, Arheologia 40, 3-4, Sofia 1999, 21-42
- Gunjača 1980
Z. Gunjača, *Grob jedne hrvatske plemenske odličnice iz IX stoljeća*, u: Gunjačin zbornik, Zagreb 1980, 121-131
- Gunjača 1987
Z. Gunjača, *Dubravice kod Skradina-ranosrednjovjekovno groblje*, Arh.Pregl. 28 (1987), Ljubljana 1989, 148-150
- Gunjača 1989
Z. Gunjača, *O srednjovjekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima kod Kistanja*, Diadora 11, Zadar 1989, 363-406
- Gunjača 1995
Z. Gunjača, *Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8-9. stoljeća u Dalmaciji*, u: Etnogeneza Hrvata, Zagreb 1995, 159-168, 280-287
- Hampel 1905
J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 2-3, Braunschweig 1905.
- Herrmann 1985
J. Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*, Berlin 1985.
- Hrubý 1955.
V. Hrubý, *Staré Město – velkomoravské pohřebiště "Na Valách"*, Praha 1955.
- Hrvati i Karolinzi 2000
Hrvati i Karolinzi (rasprave i vrela), Split 2000.
Hrvati i Karolinzi (katalog izložbe), Split 2000.
- I Longobardi 1990
I Longobardi (katalog izložbe), Milano 1990.
- Jakšić 1989
N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, Diadora 11, Zadar 1989, 407-433

Jakšić/Petrinec 1996

N. Jakšić/M. Petrinec, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod Crkve Sv. Spasa u Vrh Rici*, SHP, s. III/23, Split 1996, 7-172

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976.

Jelovina 1982

D. Jelovina, *Starohrvatsko groblje na "Mastirinama" u selu Kašiću*, SHP, s. III, 12, Split 1982, 35-66

Jelovina/Vrsalović 1981

D. Jelovina/D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra*, SHP, s. III, 11, Split 1981, 55-135

Kalousek 1971

F. Kalousek, *Břeclav Pohansko, velkomoravské pohřebiště u Kostela*, Brno 1971.

Karaman 1930-1934

LJ. Karaman, *Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solina*, VAHD LI, Split 1930-1934, 67-97

Karaman 1940

Lj. Karaman, *Iskopine društva Bihaća u Mravincima i starohrvatska groblja*, Rad JAZU, knj. 268., Zagreb 1940.

Karaman 1952

Lj. Karaman, *Glose o nekim pitanjima slavenske arheologije*, VAHD LIV, Split 1952, 55-71

Kavánová 1995

B. Kavánová, *Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice*, u: *Studien zum Burgwall von Mikulčice*, Band 1, Brno 1995, 113-378

Korošec/Korošec 1953

J. Korošec/P. Korošec, *Prezgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v blizini Ptuja*, Razpr.Slov.Akad.Znan. Umetn., Ljubljana 1953, 181-235

Korošec 1979

P. Korošec, *Zgodnjesrednjeveška slika karantanskih Slovanov*, Dela SAZU 11, 1-2, Ljubljana 1979.

Korošec 1994

P. Korošec, *Kulturno vrednotenje najdb z grobišča v Köttlachu pri Gloggnitzu*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.

Korošec 1995-1996

P. Korošec, *Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza*, Starohrv.Prosvj., s. III, 21 (1991)., Split 1995-1996, 87-97

Korošec 1999

P. Korošec, *Nekropola na Ptujem gradu*, Ptuj 1999.

Kostrzewski 1962

J. Kostrzewski, *O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skrabów wczesnosredniowiecznych*, *Slavia Antiqua*, IX, Warszawa-Poznan 1962, 139-211

Kovačić 1994

V. Kovačić, *Gata u srednjem vijeku*, u: *Gata - crkva Justinijanova doba*, Split 1994, 233-261

Kovrig 1960

I. Kovrig, *Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely)*, *Archeologiai Értesítő* 87, 1960.

Krnčević 1993

Ž. Krnčević, *Nakit na šibenskom području od pretpovijesti do srednjeg vijeka*, (katalog izložbe), Šibenik 1993.

Krnčević 1998

Ž. Krnčević, *Šibenik i šibenski kraj u ranom srednjem vijeku*, *Kulturno-povijesni vodič* 14, Split 1998.

Krnčević 2001

Ž. Krnčević, *Srednjovjekovni arheološki nalazi na šibenskim otocima*, *Diadora* 20 (2000.), Zadar 2001, 271-296

Kurnatowska 1980

Z. Kurnatowska, *Rola strefy naddunajskiej w formowaniu się kultury słowiańskiej VIII-IX wieku*, u: *Slované 6-10. století*, Brno 1980, 155-167

Le Grande Moravie 1964

Le Grande Moravie, 1100 ans de tradition de la vie étatique et culturelle (katalog izložbe), Praha 1964.

Ljubinković 1980

M. Ljubinković, *Ka preciznijem datiranju starijeg slovenskog nakita na Balkanu*, u: Gunjačin zbornik, Zagreb 1980, 87-98

Maneva 1992

E. Maneva, *Sredovekoven nakit od Makedonija, Skopje 1992.*

Marun 1900

L. Marun, *Popis naušnica (okosnica, mingjuša) Prvoga muzeja hrv. spomenika u Kninu*, SHP, s. I, 5, Knin 1900, sv. 1, 40-47; sv. 2, 67-69; sv. 3-4, 131-135

Maršić/Gudelj/Lozo 2000

D. Maršić/Lj. Gudelj/M. Lozo, *Crkvine-Cista Velika, Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine*, SHP, s. III, 27, Split 2000, 115-127

Marušić 1960

B. Marušić, *Langobardski i slavenski grobovi na Brešcu kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri*, Arheološki radovi i rasprave II, Zagreb 1960, 453-468

Marušić 1967

B. Marušić, *Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri*, AV XVIII, Ljubljana 1967, 333-341

Marušić 1979

B. Marušić, *Ranosrednjovjekovna nekropola na Vrh u kod Brkača*, Histria Archaeologica 10/2, Pula 1979, 111-142

Marušić 1987

B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula 1987.

Miletić 1959

N. Miletić, *Srednjovekovni grobovi u Tumulu na Crkvini (Sjeversko)*, GZM, N. S. XIV, Sarajevo 1959, 217-219

Miletić 1977

N. Miletić, *Ranosrednjovjekovni nalazi iz Rudića kod Glamoča*, GZM, XXX-XXXI, Sarajevo 1977, 231-238

Miletić 1979

N. Miletić, *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine*, Rapports du IIIe Congrès International d'Achéologie Slave, Tome 2, Bratislava 1979, 287-305

Miletić 2001

N. Miletić, *Bosna i Hercegovina u doba Karolinga* (katalog izložbe), Sarajevo 2001.

Milošević 1998

A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998.

Milošević 2000

A. Milošević, *Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj*, u: Hrvati i Karolinzi (Rasprave i vrela), Split 2000, 106-139

Minić/Tomić 1972

D. Minić/M. Tomić, *Ostava srednjovekovnog nakita iz Velikog Gradišta*, Starinar XXIII, Beograd 1972, 125-130

Niederle 1931

L. Niederle, *Rukovet slovanské archeologie*, Praha 1931.

Petrinec 2002

M. Petrinec, *Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja*, Opusc.Archaeol., 25, Zagreb 2002, 257-273

Petrinec 2003A

M. Petrinec, *Grob 29 s Crkvine u Biskupiji kod Knina*, SHP, s. III, 30, Split 2003, 159-175

Petrinec 2003B

M. Petrinec, *Srebrne sljepoočničarke s Glavičina u Mravincima kraj Solina*, Opusc.Archaeol., 27, Zagreb 2003, 529-542

Petrinec/Šeparović/Vrdoljak 1999

M. Petrinec/T. Šeparović/M. B. Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Split-Livno 1999.

Poulik 1948

J. Poulik, *Staroslovanská Morava*, Monumenta Archaeologica, Praha 1948.

Rajterič-Sivec 1976

I. Rajterič-Sivec, *Oris arheološkega stanja in povojna raziskovanja zgodnjerednjeveške arheologije v Albaniji*, AV, XXV (1974.), Ljubljana 1976, 552-574

Schulze-Dörrlam 1993

M. Schulze-Dörrlam, *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 40, 2 (1993.), Mainz 1995, 557-619

Sós 1963

A. Cs. Sós, *Bemerkungen zur Frage des archäologischen Nachlasses der awarenzeitlichen Slawen in Ungarn*, Slavia Antiqua, X, Warszawa-Poznan 1963, 302-329

Stipišić/Šamšalović 1967

J. Stipišić/M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. I, Zagreb 1967.

Stojanova-Serafimova 1979

D. Stojanova-Serafimova, *Die neuentdeckte mittelalterliche Nekropole beim Dorf Tuchovište, Kreis Blagoevgrad*, Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Internationale Slave (Bratislava 7-14 Septembre 1975), Tome 1, Bratislava 1979, 789-804

Szöke 1982

B. M. Szöke, *Ein charakteristischer Gebrauchgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: Das Eisenmesser mit Knochengriff*, AAH XXXIV, Budapest 1982, 23-39

Szöke 1992

B. M. Szöke, *Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu*, u: Die Karolingerzeit im unteren Zalatál, Antaeus, 21, Budapest 1992, 41-203

Šeparović 2003

T. Šeparović, *Nove spoznaje o nalazima ranosrednjovjekovnog novca u južnoj Hrvatskoj*, SHP, s. III, 30, Split 2003, 127-137

Török 1973

Gy. Török, *Sopronköhida IX. századi temetője*, Budapest 1973.

Tovornik 1985

V. Tovornik, *Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 1: Gusen*, Archaeologia Austriaca 69, Wien 1985, 165-250

Tovornik 1986

V. Tovornik, *Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Auhof bei Perg*, Archaeologia Austriaca 70, Wien 1986, 413-483

Važarova 1976

Ž. Važarova, *Slavjani i Prabulgari (po dani na nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bulgaria)*, Sofia 1976.

Vinski 1949

Z. Vinski, *Starohrvatske naušnice u arheološkom muzeju u Zagrebu*, SHP, s. III, 1, Zagreb 1949, 22-37

Vinski 1952

Z. Vinski, *Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadavica*, SHP, s. III, 2, Zagreb 1952, 29-56

Vinski 1970A

Z. Vinski, *Zu den Waffenfunden im Bereich des Altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000*, I. Medzynarodowy kongres archeologii slowianskiej (1965), Tom III, Warszawa 1970, 135-158

Vinski 1970B

Z. Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*, VAMZ, ser. 3, IV, Zagreb 1970, 45-91

Vinski 1981

Z. Vinski, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, SHP, s. III, 11, Split 1981, 9-53

Vinski-Gasparini 1952

K. Vinski-Gasparini, *Ranosrednjovjekovan slavenski zlatni nakit u arheološkom muzeju u Zagrebu*, SHP, s. III, 2, Zagreb 1952, 19-27

Vrsalović 1968

D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Gredama" u selu Kašiću kod Zadra*, SHP, s. III, 10, Zagreb 1968, 69-92

Werner 1978-1979

J. Werner, *Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche)*, Schild von Steier, Festschrift Modrijan, Graz 1978/79, 227-237

Žeravica 1985-1986

Z. Žeravica, *Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša*, GZM, N. S. 40/41, Sarajevo 1985-1986, 129-209

Summary

EARLY-MEDIEVAL CEMETERY AT LIVADE IN KONJSKO FIELD

Key words: Konjsko, tumulus, early Middle Ages, graveyard by tiers, jewellery.

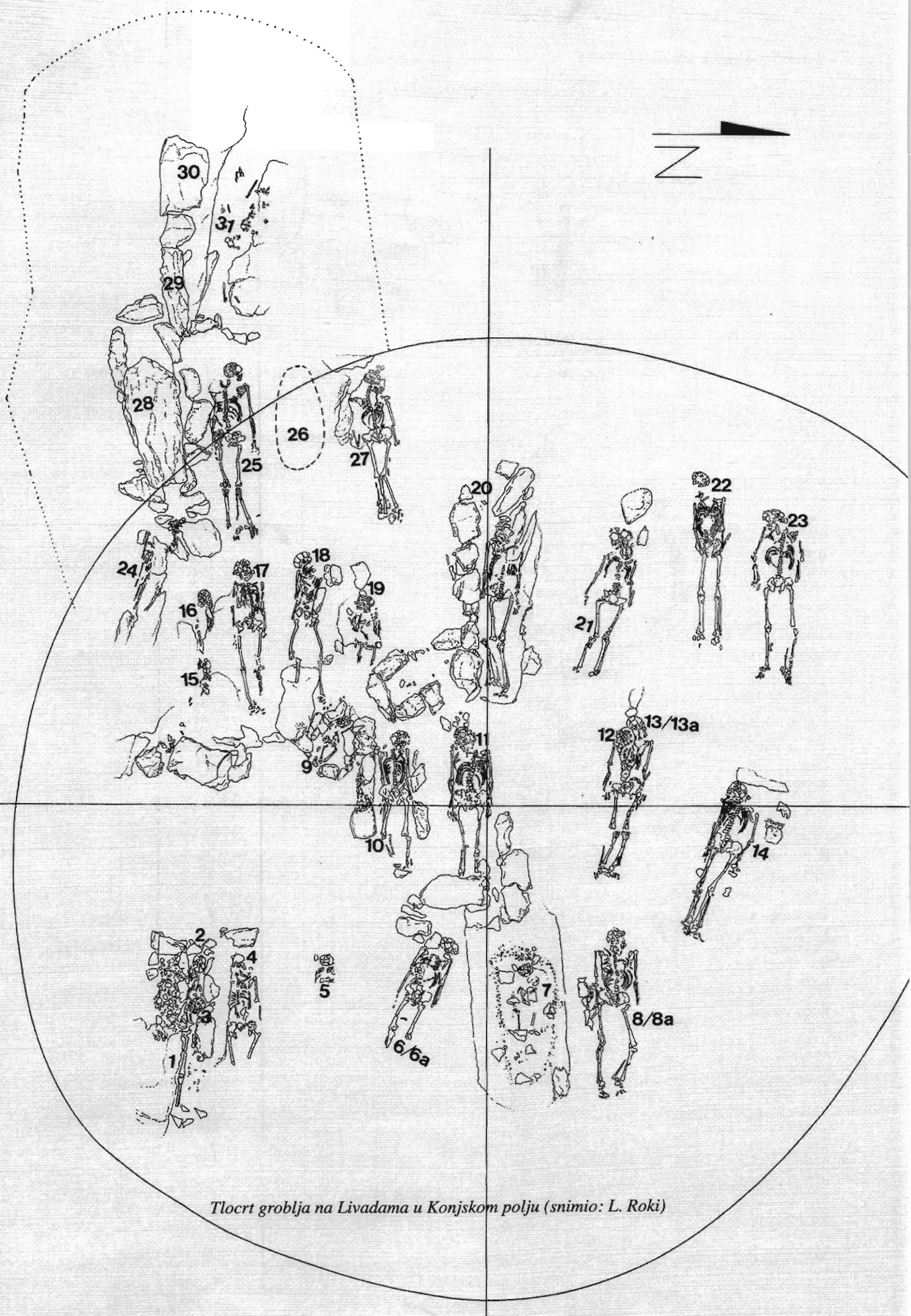
Excavations of the pre-historic tumulus at Livade in Konjsko Field discovered 27 early-medieval graves containing 32 buried persons. The graves were placed in the bottom of the tumulus and in regular tiers, just a few of them being outside, south-west, of the tumulus. The three of the latter (graves 28, 29, 30) have rough stone architecture, made of undressed stone blocks and covered with irregular stone slabs. Others are buried directly in the soil, just a few of them surrounded with smaller stones. All were oriented west - east.

Most of the graves contain one body, and four of them contain simultaneously buried two or three bodies, all of them children with an adult person (graves 1-3, 8, 12-13, 15-16). All persons for whom this could be established, had their arms placed down the body.

Eleven graves contained goods, mostly jewellery. In two of them there were found small iron knives. Although appearing humble, the Livade graveyard in Konjsko Field has been of exceptional importance in attempts of more precise dating not only of particular grave goods, but also of similar graveyards in our lands.

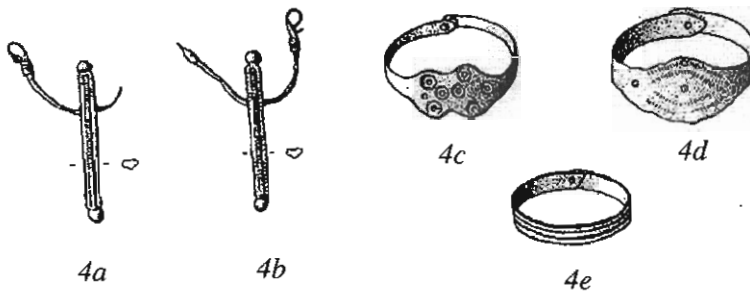
Although the practice of burying of the deceased in pre-historic tumuli in various époques of the Middle Ages in our lands is not a custom unheard of, we deem that in the case of Konjsko the historic tumulus was chosen for location of a graveyard only for the fact that this is a rocky land, flooded a part of the year, wherefore finding a location for burying the dead is not easy. This is, in fact, a smaller settlement graveyard in tiers with Christianised deceased. In early-medieval Croatia, this kind of graveyards is characteristic for the period from the mid 9th till the turn from the 10th to the 11th centuries. Given the number of the graves discovered and that not a single case multiple layers has been found, it may be concluded that the graveyard was in use for a shorter period of time only, within the above chronological limits. Based upon analysis of the grave goods, that include goods characteristic for the pagan burial horizon of the 8th and the early 9th centuries (clustered earrings, rings with rhomb- or shield-shaped widening, necklaces made of multi-sectioned glass pearls), but also those usually found in the horizon characterized by Christian burial customs of the late 9th and the 10th centuries (four-bead temple decorations and temple decorations with vertically placed bead), dating in the second third or the second half of the 9th century has been proposed.

Translated by: D. Kečkemet

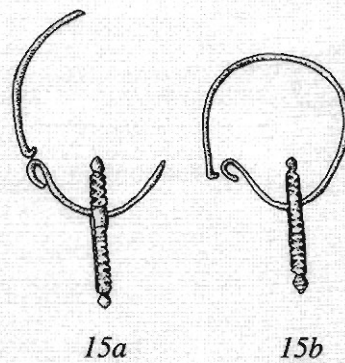


Tlocrt groblja na Livadama u Konjskom polju (snimio: L. Roki)

T. I

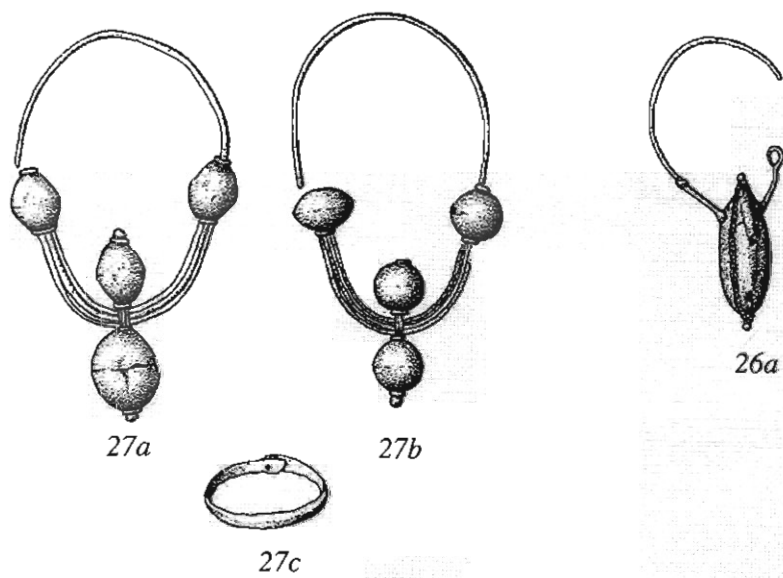
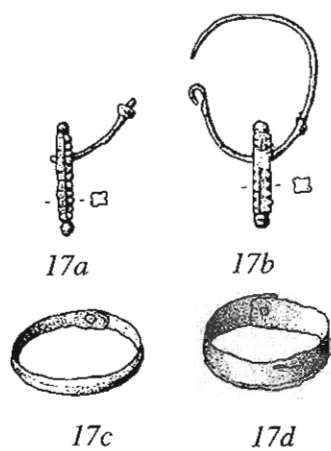


Nalazi iz grobova (crteži: M. Rogošić)



Nalazi iz grobova (crteži: M. Rogošić)

T. III



Nalazi iz grobova (crteži: M. Rogošić)